

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

15
1921

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΠΠΩΝ ΜΑΣ

Πρόκειται περί τῶν δυστυχῶν ἐκείνων χρόνων, περί τῶν ἀπλῶν ἐκείνων ἡθῶν, περί τῶν ἀφελῶν ἐκείνων προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς μόνη κοινῶς διαδεδομένη παιδεία ἦτο ἡ περιοριζομένη εἰς τὴν παρά τῶν πολλῶν ἀνάγνωσιν τοῦ Ὁρολογίου, τῆς Ὀκτωήχου καὶ τοῦ Ψαλτηρίου. Κατὰ τοὺς μακροὺς ἐκείνους αἰῶνας τῆς δουλείας τοῦ γένους ἡ τοιαύτη παιδείσις ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς θρησκείας, τὸ σχολεῖον ἔκειτο ἐγγὺς τῆς ἐκκλησίας, ὁ διδάσκαλος ὡς τὸ πλεῖστον ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἱερεὺς τὰ ἀπλᾶ ἐκεῖνα κολουβεγράμματα ἤρχουν διὰ τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν πλείστων Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ὁ ἐπιμελής μαθητὴς ἐπεράτωνε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου του ἐν τῷ σχολείῳ ἦτο ἡμέρα ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως διὰ τὸν διδάσκαλον, τὸ σχολεῖον καὶ τὸ χωρίον ὅλον. Ἐν πομπῇ ἤγετο τότε ὁ μαθητὴς ἀπὸ τοῦ σχολείου, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν συμμαθητῶν, εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, ἐνθα καθιζόμενος ἐπὶ ἔδρας ἀνεκηρύσσετο ὑπὸ τῶν περισταμένων ἀξιόσ και ἐδέχετο τὰ συγχαρητήρια τῶν συγγενῶν καὶ γειτόνων ἐπὶ τῇ προκοπῇ αὐτοῦ, ἐν ᾧ οἱ γονεῖς εἰστίων τὸν διδάσκαλον ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς χαρᾶς καὶ διαχύσεως τῶν ὁμοτραπέζων. Ὀλίγοι δὲ καὶ σπάνιοι ἦσαν ἐκεῖνοι οἵτινες ἠσθάνοντο ἐν ἐπιτυχίᾳ τὴν ἀνάγκην τελειοτέρας διδασκαλίας ἐν τοῖς μεγάλοις γυμνασίοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Βουκουρεστίου, τῆς Χίου καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Πάτμου καὶ τοῦ Μεσολογγίου, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Βενετίας, εἰς ᾧ προσέτρεχον οἱ ἐφιέμενοι ἀνωτέρας μαθήσεως, ἵν' ἀκροασθῶσι τῶν ὑψηλῶν διδαγμάτων σοφῶν καθηγητῶν. Εἰς

1. Τὸ κείμενον διαλέξεως γενομένης ἐν τῷ φιλολογικῷ συλλόγῳ Πανασσῶ κατὰ τὸ 1882. Μικρὸν ἀπόσπασμα τῆς διαλέξεως ταύτης, τὰ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἔργον «Πανουργίαι ὑψηλόταται Μπερτόλδου», ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐστία» τόμ. 13 (τοῦ 1882) σελ. 209—211 καὶ ἐν ταῖς «Μικταῖς Σελίσι» σ. 572—578.

ἐκείνους δὲ μάλιστα καὶ εἰς τὸν ἀνώτερον κλῆρον ἀπηυθύνοντο τὰ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Βιέννης καὶ Λιψίας, Ἰσίου καὶ Βουκουρεστίου, Παρισίων καὶ Μόσχας, Μοσχόπολεως καὶ Κερκύρας ἐκδιδόμενα ἑλληνιστὶ θεολογικὰ συγγράμματα διαφόρων τῆς ἐκκλησίας πατέρων καὶ ἐπιφανῶν θεολόγων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.*

Ἡ πλουσία αὕτη ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία εἶνε κατὰ μέγα μέρος συνέχεια πνευματικῆ τῆς θεολογικῆς παιδείας τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, ὑπεράσπισις δῆλα δὴ τῶν ἀγώνων τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως.

Πλὴν δὲ τῆς θεολογίας, ὡς εἶκός ἐν ταῖς ἀνωτέραις ἐκείναις τοῦ γένους σχολαῖς μάλιστα πάντων ἐμελεῖτο ὁ Ἑλλην λόγος. Ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ διεσώζετο ἡ παράδοσις τῶν βυζαντιακῶν χρόνων καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ἐκείνων. Διτηρεῖτο δὲ μέχρι χρόνων συγγενεστάτων ἡ χαρακτηρίζουσα τὸν Βυζαντινισμόν μίμησις τῆς Ἀθίδος. Διὰ τοῦτο δ' εὐρυτάτη ἐγένετο ἡ ἀντιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτύπωσις γραμματικῶν ἔργων, Λεξικῶν, κλασικῶν συγγραφέων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γλῶσσα τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς ἀνωτέροις τούτοις σχολείοις, ἅτινα ὀρθῶς ὁ Ἑλλάδιος ἀπεκάλεσε μικρὰ πανεπιστήμια, ἦτο ἡ ἀρχαῖζουσα, εἰς αὐτὴν ἐγράφησαν καὶ αἱ πλείσται τῶν τότε ἐκδοθεισῶν φιλοσοφικῶν συγγραφέων. Ἦκμαζε δὲ ἡ φιλοσοφία οὐ μικρόν, ἦτις, καίπερ ἐνίοτε φιλοτιμουμένη νὰ ποδέχεται νεωτερικῶς τὰ ἐν Εὐρώπῃ ἀναφαινόμενα φιλοσοφικὰ συστήματα, βάσιν ἔμως εἶχε κυρίως τὰς συγγραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους· διὸ καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνεφάνησαν ἐπὶ Τουρκοκρα-

* Τοιοῦτοι Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Γαβριήλ ὁ Σεβήρος, Γ. Κορέσιος, Νεόφυτος ὁ Ροδιός, Ἱερώνυμος Κιγάλης, Λέων Ἀλλάτιος, Χρῦσανθος ὁ Ἱεροσολύμων, Σέργιος ὁ Μακραῖος, Ἀλέξανδρος ὁ Μαυροχορδίτης, Νικόδημος ὁ Νάξιος, Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Μελέτιος ὁ Ἀθηνῶν, Γεώργιος ὁ Βενδύτης, Καισάριος ὁ Δαπόντες, Μακάριος ὁ Χρισοκέφαλος, Θεόφιλος ὁ Κορυθαλεύς, Φραγκῖσκος Προσαλέντης, Διαμαντῆς Ῥύσιος, Εὐστράτιος Ἀργέντης, Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης, Δοσίθεος ὁ Ἱεροσολύμων, Μάξιμος ὁ Μαργαρίτης, Εὐγένιος Βούλγαρις, Μελέτιος ὁ Συρῆγος, Σπυρίδων ὁ Μήλιος, Νεόφυτος Λούκας, Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος.

τίας ὑπομνηματίζεται τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ὡς ὁ Γ. Σουγδουρῆς, ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεύς, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῆτος, ὁ Γεράσιμος Βλάχος, ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλάνος καὶ ἄλλοι. Αἱ συγγραφαὶ δ' αὐτῶν δὲν ἐξεδόθησαν πᾶσαι διὰ τοῦ τύπου, ἀλλὰ γραφόμεναι καὶ ὑπαγόρευσιν ἢ ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ὡς σήμερον αἱ πλεῖσται τῶν πανεπιστημιακῶν ἀκροάσεων, περιεσώθησαν ἐν πολλοῖς χειρῶν γράφοις, ἢ δὲ μελέτη τῶν τε ἀνεκδότων καὶ τῶν ἐκδομένων εἶνε ἕξις νὰ γείνη ἀντικείμενον ἰδίας τινὸς μονογραφίας περὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν. Οὐκ ἐλίγη δὲ ἀρχαιομαθείας μετεῖχον καὶ αὐταὶ αἱ φυσικαὶ καὶ μαθηματικαὶ μελέται, ἐν αἷς ἐγένετο χρῆσις ἀρχαίων συγγραφέων, θεωρουμένων ἀκόμη ἐπαρκῶν πρὸς μετάδοσιν τῶν τοιούτων γνώσεων ἢ συνεγράφοντο ἢ μετεφράζοντο συνήθως εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν συγγραφὴν ἀλλογενῶν ἐπιστημόνων. Ὁμοίως δ' ἐξεδίδοντο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰουρκοκρατίας καὶ ἰατρικαὶ τινες συγγραφαὶ ὑπὸ ἰατροδιδασκάλων σπουδασάντων ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα καὶ Γαλλίᾳ· διὸ καὶ αἱ πλεῖσται αὐτῶν ἦσαν μεταφράσεις ἐκ τῆς γερμανικῆς ἢ τῆς γαλλικῆς· σπανιώταται δὲ εἶνε αἱ νομικαὶ συγγραφαί, καὶ μόλις που γνωρίζει τις ἄλλας πρὸ τῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ πολλοῦ Κερραῖ, τῆς περὶ παινῶν μονογραφίας τοῦ Ἰταλοῦ νομοδιδασκάλου Baccaria.

Χαρακτηριστικωτάτη δὲ εἶνε διὰ τὸν τότε Ἑλληνισμόν ἡ ἐκδοσις ἀρχαίων συγγραφῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἀναγνωρίζονται δ' ἐν ταῖς δημοσιεύσεσι ταύταις αἱ ἀνάγκαι τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐμπορευομένου καὶ ναυτιλλομένου πολυπλάγκτου Ἑλληνισμοῦ, ὅστις στερούμενος τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ πατρίᾳ γῆ, εὔρισκε τὴν ἐργασίαν ἐν ταῖς μεγάλαις τοῦ κόσμου ἀγοραῖς καὶ ἐζήτει τὸν πλουτισμὸν διὰ τῶν ὑγρῶν τοῦ πόντου κελεύθων ἀπανταχοῦ τῆς Μεσογείου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν χώραις ἀπωτάταις. Μεταφέρων δὲ ὁ ὑπόδουλος Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ γοργοῦ σκάφους τὸν σαλευόμενον πόδα εἰς τὴν γῆν χωρῶν μεγάλων καὶ εὐνομούμενων, ἐμάνθανε μὲν τὰς γλώσσας καὶ τὰ ἥθη τῶν ἀπφκισμένων ἐκείνων ἀνδρῶν, ἐκαμάρονε δὲ τὸ μέγα καὶ θαλερὸν δένδρον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνυπομόνως ἐκαπαδόκει τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ποτε

θὰ ἰδύνατο νὰ ἐνοφθαλμίση καὶ πάλιν εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων ἓνα αὐτοῦ κλάδον, ἵνα ὑπὸ τὴν σκιάν αὐτοῦ αὐξηθέντος καθεσθῶσι ποτε εὐδαίμονα τὰ ἴδια τέκνα. Καὶ τὴν μὲν ἐκμάθησιν τῶν γλωσσῶν τῶν λαῶν ἐκείνων, πρὸς οὓς ἤρχετο εἰς συνάφειαν ὁ ἔμπορος καὶ ναυτίλος Ἑλλήν, διηυκόλυνεν ἢ ἐκδοσίς γραμματικῶν καὶ λεξικῶν, τὰ δὲ ἤθη αὐτῶν καὶ τὰ διαιτήματα καὶ τὴν ἱστορίαν ἐδίδασκον εἰς τοὺς ὁμογενεῖς αἱ ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῶν σοφισθέντων διὰ μακρῶν πλόων καὶ συνεχοῦς παρὰ τοὺς ξένους ἐπιδημίας γεωγραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ συγγραφαί. Γνωρίζοντες δ' οὕτως οἱ Ἕλληνες ἐπιεικῶς καὶ τὰς ξένας φιλολογίας, ὡς ἐκ τῆς γλωσσομαθείας, ἦτις ἦτο φυσικὴ συνέπεια τὸ μὲν τῆς ναυτιλίας, τὸ δὲ τῆς ἐν τῇ ξένη διαμονῆς πολλῶν χάριν σπουδῶν, ἀπεπειρῶντο οὐ σπανίως καὶ τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταγλωττίσεως ἐπιφανῶν τινῶν ποιητικῶν ἔργων τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Οὕτω δ' ἱκανοὶ ἐγένοντο γνωστοὶ τοῖς Ἑλλησιν πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ξένοι ποιηταί, ἐκ μὲν τῶν Ἰταλῶν ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Τάσσος, ὁ Μεταστάσιος, ὁ Γουαρίνης, ὁ Γολδόνης καὶ ὁ Federici, ἐκ δὲ τῶν Γάλλων ὁ Λαφονταῖνος, ὁ Βολταίρος καὶ ὁ Σατωβριάνδης, τέλος δ' ἐκ τῶν Γερμανῶν ὁ Ziegler καὶ ὁ Gessner, ὁ Weisse, ὁ Wielant, καὶ ὁ Göthe.

Ἐρχόμενοι δ' εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν ξένων καὶ συζῶντες μετ' αὐτῶν ἢ ἐνίοτε εἰς αὐτοὺς δουλεύοντες, ἐκίνουν πολλάκις τὸν κάλαμον εἰς συγγραφὴν ἔργων, ἰδίως ποιητικῶν, ἐν οἷς θεραπευτικῶς ἐκολακεύοντο ἄλλογενεῖς δυνάσται μετὰ τῆς αὐτῆς ταπεινοφροσύνης μεθ' ἧς ἐξυμνοῦντο καὶ οἱ ὁμογενεῖς πατριάρχαι ἢ οἱ ἡγεμόνες τῶν παραδουναβίων χωρῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἰσχυρῶν μεγιστάνων ὧν πολλοὶ ἦσαν ἀληθῶς ἀξιοὶ ὕμνων διὰ τὴν πρὸς τὸ γένος ἀγάπην καὶ τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων αὐτοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Ἐκ τῶν διαφόρων λοιπὸν τούτων βεβημάτων προήλθε ποσὸν τι βιβλίων, ἐγεννήθη φιλολογία τις, ἣτις, ἐξεταζομένη, εὕρισκεται ἀποτετυπωμένον φέρουσα τὸν χαρακτήρα τῆς ἀνωτέρας παιδείας καὶ τῶν μάλιστα πεπαιδευμένων τάξεων τοῦ ἔθνους Ἡ φιλολογία δὲ αὕτη ἀντικατοπτρίζει τὸν ἐθνικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας, ἰδίως δὲ τὸν τῶν ἀνωτέρων τάξεων, ὧν ἐκάστη ἐπέθη-

κεν εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν αὐτῆς σφραγίδα. Διδακτικώτατον εἶνε τὸ βῆμα ὅπερ παρέχει ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον ἄφρων ἐνεῖνος σωρὶς τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων ἅτινα ἐξεδίδοντο ἅπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης, ἐνθα ὑπῆρχον Ἕλληνες ἢ τυπογραφεῖα ἔχοντα ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀρχαιομορφος μικρὰ ἐκείνη βιβλιοθήκη θὰ δείξῃ ὑμῖν, ἂν ἐρωτηθῆ, ἀπάσας τὰς ἀσχολίας, ὅλην τὴν εἰς τὸ ἐνδοξον παρελθὸν ἐμμονὴν, ἅπαντα τὰ δεινὰ τοῦ παρόντος, ἀπάσας τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας, ὅλην τὴν ψευδῆ λάμψιν καὶ τὸν ἀληθῆ ζόφον. ὅλην τὴν ἐπίμοχθον ἐργασίαν καὶ τὴν δύσελπιν ἀποκαρτέρησιν τῶν τετρακοσίων μακρῶν χρόνων τῆς δουλείας τοῦ γένους. Ἐνεὶ θὰ εὗρητε τὴν ἐκκλησιαστικὴν σοφίαν καὶ τὴν φιλογενῆ μέριμναν τῶν πατριαρχῶν, περιστοιχιζομένων ὑπὸ τῆς φιλοπόνου χορείας τοῦ ἀνωτέρου κλήρου· ἐκεῖ τὰς μαικηνικὰς αὐλὰς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ περὶ αὐτοὺς τὰ οἰκότροφα κυνάρια πάσης αὐλῆς, τοὺς κόλακας καὶ θαυμαστάς. Διὰ τῶν βιβλίων τούτων θὰ παρακολουθήσητε τὰς θαρραλέας, τὰς παρατόλμους, ἐπικινδύνους ποντοπορίας τῶν Ἑλλήνων πλοιάρχων καὶ τὴν χρηματιστικὴν περινοίαν τῶν ἐμπόρων, ἐπιστεφομένην ὑπὸ φιλοπάτριδος ἐλευθεριότητος καὶ γενναιοδωρίας. Ἐκεῖ θὰ εὗρητε τοὺς ἐκ τῆς ξένης εἰς τὴν πατριὸν γῆν κατελθόντας ἐπιστήμονας, ἀγωνιζομένους νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς τὰγαθὰ τοῦ ἀνεφίκτου τῶν ξένων πολιτισμοῦ καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀλλοθρόου ἐπιστήμης. Ἐκεῖθεν τέλος θὰ προσαυδήσῃ ὑμᾶς ἡ φιλία φωνῆ τῶν διδασκάλων τοῦ γένους, οὔτινες εἰς τὰ χεῖλη περιέφερον ἐν ὄνομα, τὸ τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰ σχολεῖα ἐδίδασκον μίαν γλῶσσαν, τὴν ἑλληνίδα, εἰς τὴν καρδίαν ὑπέτρεφον ἕνα πόθον, τὴν ἐλευθερίαν. Ψυχὰι μεγάλαι; διάδοχοι τῶν τελευταίων τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφων, ὧν εἶχεν ἡ ἀρχαία μάθησις καὶ σοφία πλουτίζει τὴν κεφαλὴν καὶ λευκάνει τὴν κόμην, χωρὶς νὰ πωρώσῃ τὴν καρδίαν.

Στήσατε πλήρη ἐν μέσαιοις Ἀθήναιοι, ἐν χώρῳ ἐπιφανεῖ τὴν βιβλιοθήκην τῶν πρὸ τοῦ ἀγῶνος βιβλίων καὶ προσέλθετε εἰς αὐτὴν ὡς εἰς φυλακὴν ἵνα ἐνωτισθῆτε τῶν παλμῶν τῆς καρτερίας, τῶν στοναχῶν τῆς ἀγωνίας δεσμίων μαρτύρων, ὡς εἰς εἰκονοστάσιον, ἵνα ἀσπασθῆτε τὰς προτομὰς λογίων ἐν ἀσκήσει ἀγίας φιλοκατρίας

διαγαγόντων τὸν βίον, ὡς εἰς ἐκκλησίαν, ἵνα κλίνητε τὸ γόνυ πρὸ πατριαρχῶν οἵτινες καὶ σφραγιασθέντες καὶ μαρτυρήσαντες ζῶσιν ἀκόμη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ γένους, πρὸ διδασκάλων οἵτινες καὶ θανόντες ἐν γενίᾳ ἐκτίσαντο πλοῦτον ἀθάνατον δόξης καὶ εὐφρημίας.

Παρέστησα μέχρι τοῦδε δι' ὀλίγων ἐνώπιον ὑμῶν τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῆς παιδείας τοῦ γένους ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας, ὅποιον ἐξεκινῶσιν αὐτὸν τὰ βιβλία τὰ τυπωθέντα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Ἀλλ' ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ δὲν θὰ εὔρητε μίαν τάξιν Ἑλλήνων, τὴν πολυπληθεστάτην καὶ εἰλικρινεστάτην, τὸν λαόν. Ἐὰ βιβλία περὶ ὧν ἐποίησα ἤδη λόγον ἀπετείνοντο εἰς τοὺς ὀλίγους, εἰς τὰς ἀνωτέρας, οὕτως εἶπεῖν, τάξεις, εἰς ἐκείνους ὅσοι εἶχον ἀρκετὴν παιδείαν, ἀρκετὸν χρόνον, ἀρκετὴν διάθεσιν ἵνα παρακολουθήσωσι τὰ προϊόντα τῆς διανοίας τῆς ἐγκριτοτέρας μερίδος τοῦ ἔθνους.

Ἀλλὰ διὰ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἦσαν ἀρκετὰ τὰ γράμματα τῶν κοινῶν σχολείων, ἅτινα καθίστανον αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ μελετῶσι τὰ ἱερὰ βιβλία, νὰ αναγινώσκωσι τὸν ἀπόστολον ἐπ' ἐκκλησίας, νὰ κρατῶσι προχείρως τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν κατάστιχα, νὰ γράφωσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπιστολὴν τινα εἰς τοὺς οἰκείους ἢ φίλους. Εἰς τούτους τοὺς πολλοὺς ἀπηυθύνοντο, ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἀκμαῖον διετηρεῖτο καὶ ὑπεθάλπετο τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, τὰ ποικίλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἅτινα ἐξεδίδοντο ἐπανειλημμένως μάλιστα ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Βενετίας ἐν μεγάλῃ πολλάκις σπουδῇ καὶ ἄνευ προσοχῆς, βρῖθοντα συνήθως ἀνορθογραφίῶν τε καὶ τυπογραφικῶν σφαλμάτων. Δι' αὐτοὺς ἦσαν προωρισμένοι αἱ ἀρχαιότροποι δι' ἐρυθρῶν ἀρχικῶν γραμμῶν καὶ τυπογραφικῶν στοιχείων διασωζόντων τὴν συγκεκομμένην γραφὴν τῶν παλαιότερων χειρογράφων ἑτετυπωμένοι ἐκδόσεις τῶν θείων λειτουργιῶν, τῶν Εὐαγγελίων, τοῦ Ἀποστόλου, τοῦ Ψαλτηρίου, τῆς Ὀκτωήχου, τῆς Παρακλητικῆς, τοῦ Τριωδίου, τοῦ Ὁρολογίου, τοῦ Κυριακοδρομίου, τοῦ Πεντηκοσταρίου, τοῦ Εἰρμολογίου, τοῦ Θεοτοκαρίου, καὶ ὅπως ἄλλως ἐκαλοῦντο τὰ διάφορα λειτουργικὰ βιβλία τῆς πλουσίας ἐσρτῶν καὶ πολύπλοκον ἐχούσης τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν ἡμετέρας ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Δι' αὐτοὺς τέλος καὶ τὰς πολλὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς ἐξετυποῦντο κατὰ χιλιάδας ἀντι-

τύπων, μάλιστα ἐν Βενετία, οἱ Κανόνες τῶν ἱερῶν Συνόδων, τὰ διάφορα Πρὸσκυνητάρια τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ Σινᾶ, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ Μεγάλου σπηλαίου καὶ οἱ βίβλοι, τὰ συναξάρια καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῶν ἁγίων, ἐν οἷς περιείχοντο ὅτε μὲν φοβεραὶ διηγήσεις περὶ τῶν πρώτων τοῦ Χριστιανισμοῦ μαρτύρων, ὅτε δὲ συγκινητικαὶ ἱστορίαι ἐκ τῶν χρόνων τῶν βυζαντιακῶν αἰρέσεων, ἄλλοτε μὲν θλιβερὰ ἐπεισόδια τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας διωγμῶν τῶν νεομαρτύρων, ἄλλοτε δὲ εὐπλατὰ μυθολογήματα, περὶ ἧς ἡ ἐκκλησία ὑπήρξεν οὐχ ἥτιτον τῆς εἰδωλολατρίας γόνιμος.

Τὰ βιβλία ταῦτα ἀνεγίνωσκε κυρίως ὁ λαός, ἀναγνωρίζων ἐν αὐτοῖς τὰς ἐὺχὰς καὶ τὰ ἔσματα ἃ ἦν ἐγένετο συνεχῶς ἀκροατῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἣν εἶχε παραμυθίαν ἀπὸ παντὸς δεινοῦ, ἀνευρίσκων ἐν αὐτοῖς τὴν πίστιν ἐκείνην ἣτις ἐθέρμαινε καὶ ἀνεζωπύρει τὴν τχλαιπωρουμένην αὐτοῦ καρδίαν, γοητευόμενος ὑπὸ τοῦ θαύματος τοῦ καταλαμβάνοντος τὴν ψυχὴν παντὸς ἀπαιδεύτου. Ἄλλως δὲ ἡ μακρὰ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος συνεφύρετο οὕτω στενῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ὥστε αἱ ἀναγνωσκόμεναι ἐκεῖναι σελίδες ἦσαν πολλάκις τμήματα τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, ἦσαν ἐθνικαὶ ἱστορικαὶ εἰκόνες. Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ ἐν τῇ πικρᾷ δουλείᾳ οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ εἶχον συσφιγθῆ, ἡ δ' ἐκκλησία ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἰδεῶδες ἀφίδρυμα τῆς οἰκογενείας, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀναγνώσματα κατέστησαν οἰκογενειακά, τὰ δὲ βιβλία τῆς ἐκκλησίας βιβλία τοῦ λαοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τὸ ἀνάγνωσμα, ἡ τέρψις, τὸ παρηγόρημα τοῦ λαοῦ. Ταῦτα πολλάκις ηὔφραναν ἢ ἀνεκρύφισαν τὴν πεποντημένην αὐτοῦ καρδίαν, πολλάκις συνεκίνησαν τὰ σπλάγχνα του. Ἐπ' αὐτὰ δὲν ἔπιπτον μόνον οἱ σταλαγμοὶ τῆς λαμπάδος τοῦ ποιμένου, ἀλλὰ καὶ αἱ ῥυτίδες τῶν δακρύων τοῦ ἐν τῇ ἀναγνώσει αὐτῶν συγκινομένου ποιμνίου. Ἄρα ἡ λειτουργικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία τῆς ὀρθοδοξίας δύναται ἀπταιστῶς νὰ ὀνομασθῇ ἐθνικὴ φιλολογία τοῦ δεδουλωμένου Ἑλληνισμοῦ.

Ἄλλὰ τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία δὲν εἶνε τὰ μόνα ἀποτελοῦντα τὴν ἐθνικὴν, οὕτως εἰπεῖν, φιλολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Προσετίθετο εἰς ταῦτα καὶ ἄλλη τις σειρὰ βιβλίων ἃ εἶνα ἐπ' ἱσθῆ συχνὰ ἐξεδίδοντο ἐκ τῶν βενετικῶν μάλιστα πισστηρίων

καὶ εἰσῆρχοντο σχεδὸν εἰς πᾶσαν οἰκίαν, ἀνεγινώσκοντο σχεδὸν ὑπὸ πάντων, ὅσοι ἠδύνατο ἔστω καὶ νὰ συλλαβίσωσι μόνον. Στερούμενοι θεάτρων καὶ μουσικῆς κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ νεωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως, δὲν ἑστεροῦντο ὅμως ἑλαφρῶν τινῶν ἀναγνωσμάτων ἅτινα ἐπέιχον τόπον μυθιστορίας καὶ δράματος. Οὐδαμῶς δὲ θὰ ἐκπλαγῆτε ἂν μάθητε ὅτι ἡ δημοτικὴ αὕτη φιλολογία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦτο μάλιστα ποιητικὴ, ἐπειδὴ ἡ Μοῦσα πάντοτε ἠγάπησε τοὺς λαοὺς καὶ ἀντηγαπήθη ὑπ' αὐτῶν. Ἦτο δὲ φυσικώτατον νὰ μὴ ἐγκαταλίπη αὕτη τὸ ἔθνος ἐκεῖνος ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἤδη ἀνέδειξε τοὺς μεγίστους τῶν ποιητῶν· διὸ καὶ μετὰ τὴν παρακμὴν καὶ πτώσιν καὶ τῶν ἀστῶν ἐφαίδρυνε πάντοτε τὰς πανηγύρεις καὶ παρεμύθει τὰς θλίψεις καὶ εἰς τὰ ὄρη καταφεύγουσά ποτε ἐξ ἀνάγκης διέσωζε τὴν φιλοπατρίαν γενναίων φυγᾶδων.

Τῶν δὲ ποιημάτων τούτων τὰ πλεῖστα δὲν εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀναγινώσκη ἔντυπα ὁ ἑλληνικὸς λαός· ἀλλ' ἀποτυπούμενα εἰς τῶν φρενῶν τὰς μνήμονας δέλτους ἐξετυλίττοντο φυσικῶς καὶ ἐξαπίνης ὅπου γάμος ἢ ταφή, ὅπου συμπόσιον ἢ χορός, ὅπου χαρὰ ἢ λύπη. Καὶ ὡς οἱ δημῶδεις μῦθοι ὑπῆρξαν τὸ παραμύθιον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὕτως ἡ ποίησις αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ ἀπαύγασμα πάσης καρτερικῆς συγκινήσεως καὶ πάσης ἐν τῇ δουλείᾳ πικρᾶς χαρᾶς καὶ διὰ τοῦ ἄσματος τοῦ ὁ "Ἕλληνας ἐτραγώδει τὰ τοῦ βίου του. Ἡ Ἑλληνὶς Μοῦσα τῆς τετρακοσιετοῦς δουλείας ὅτε μὲν γελῶσα ἐγαλούχει ἐν τῇ κοιτίδι βρέφος δοῦλον γεννηθὲν ὑπὸ γονέων δούλων, ὅτε δ' ἐδιάζετο νὰ φαιδρύνῃ γάμους ἄλλως ἀνυμναίους· ἄλλοτε μὲν ἐλίκνιζε τὸ σκάφος τὸ ποντοποροῦν, ἄλλοτε δὲ παρηγόρει τὴν ἐπὶ τὴν πηγὴν πορευομένην νεᾶνιν· ἀλλὰ τότε μάλιστα ἐτραγώδει ὅτε λυσίκομος καὶ πενθήρης ἐθρήνει παρὰ τὸν τάφον τοῦ τελευταίου βασιλέως ἢ ἔρρανε μὲ τὰ νεκράνθεμά της τὸ φέρετρον μάρτυρος τῆς ἐλευθερίας ὀρεσιβίου.

Ἀλλὰ καὶ τοιαύτη οὕσα ἡ ἀληθὴς αὕτη ποίησις μετῴχε χαρᾶς καὶ ζωῆς, ἣν ἐνέπνεεν αὐτῇ ἡ παράδοσις τῆς ἀρχαιότητος. Ἀριστα δύναται νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν τῆς Τουρκοκρατίας ἐν τῶν ἰδίῳ αὐτῆς πλασματικῶν, ἐν τῶν ὠραιότατων.

Καίτω ἄστα τάρατα τῆς γῆς, κάτω ἄστον κάτω κόσμον
 μυριολογοῦν ἢ λιγεραῖς καὶ κλαῖν' τὰ παλληκάρια,
 ἄσαν τ' εἶν' τὸ μυριολόγι τους, ἄσαν τ' εἶν' τὸ κλάψιμό τους:
 ἄγα νὰ στέκ' ὁ οὐρανός, νὰ στέκ' ὁ ἄνω κόσμος :
 τὰ στέκωνται ἢ ἐκκλησιαῖς μὲ τῆς χρυσαῖς εἰκόνας :
 νὰ στέκωνται οἱ ἀρχαῖοι ἄπο φέρνουν ἢ κυράδες :

Ὡς οἱ ἐν τῷ ἄδη νεκροί, οὕτω καὶ ἡ ποίησις τοῦ δουλεύοντος
 Ἑλληνισμοῦ ἐνθυμεῖται τὰς χρυσᾶς εἰκόνας τῶν ἀποικομένων χρό-
 νων καὶ ἔλην τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν χαρὰν καὶ τὴν νεότητα τοῦ ἀπω-
 τάτου παρελθόντος. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔτι ἀκόμη εἰς τὰ στήθη τοῦ λαοῦ
 οὐδ' ἐξετόπιζεν αὐτὸν ἐκείθεν ἢ μεμψίμοιρος φιλοσοφία τοῦ Χρι-
 στianισμοῦ καὶ ἡ κακοδαιμονία ἦν συνεπέφερε τὸ δούλιον ἡμᾶρ.
 Διὰ τοῦτο δ' εὐλόγως βλέπομεν ὅτι διατηροῦνται μεταξὺ τῶν ἀνα-
 γνωσμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας βιβλία
 τινὰ σώζοντα τὰς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Μέλλων δὲ
 νὰ πραγματευθῶ ἐνταῦθα διὰ βραχέων κυρίως τὰ ἀναγνώσματα τοῦ
 λαοῦ ἐκεῖνα ὅσα δὲν εἶνε ἐκκλησιαστικὰ ἢ λειτουργικὰ, ἀρμοδιώ-
 τατα, νομίζω, δύναμαι ν' ἀρχίσω τὸν περὶ τούτων λόγον ἐκ τῆς
 ἀναλύσεως τῶν κατὰ τὴν κοινῶς λεγομένην Φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάν-
 δρου, ἣτις ὑπὲρ πᾶν ἄλλο δημοτικὸν βιβλίον διατρανώνει τὴν διά-
 σωσιν τῶν ἀρχαίων παραδόσεων.

Ὁ Ἀλέξανδρος τῆς δημῶδους παραδόσεως δὲν εἶνε ἀκριβὲς
 ἀντίγραφον τοῦ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστοῦ μεγάλου κατακτητοῦ. Ἡ
 δὲ κοινῶς λεγομένη φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάνδρου, καίπερ ἐπιγραφο-
 μένη Ἱστορία τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, εἶνε μᾶλλον
 μυθιστορία. ἐν ἣ τὸ ἱστορικῶς ἀληθὲς συμπλέκεται παραδόξως μετὰ
 τοῦ πλαστοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἶνε υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ νό-
 θον τέκνον ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Νεκταναβοῦ, ὅστις ἀναγ-
 κασθεὶς ἕνεκα πολέμου νὰ καταλίπη τὴν Αἴγυπτον ἔρχεται εἰς τὴν
 Πέλλαν καὶ πείθων τὴν Ὀλυμπιάδα ὅτι θάποκτήσῃ τέκνον ἐκ τοῦ
 θεοῦ Ἄμμωνος, λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ θεοῦ καὶ χαρίζει εἰς τὸν
 Φίλιππον τέκνον. Ὁ Ἀλέξανδρος γεννᾶται ὡς ἀπὸ θεοῦ ἐν μέσῳ
 ἄροντων καὶ ἀστραπῶν καὶ παραδίδεται αὐξηθεὶς εἰς τὸν Ἀριστο-
 τέλην καὶ τὸν Νεκταναβόν, ἵνα ἐκπαιδευθῇ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἵππεύει

τὸν Βουκέφαλον, μεταβαίνει εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ἐκεῖ ἀρχεται ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν νικῶν αἴτινες ἔμελλον νὰ δοξάσωσιν αὐτόν. Ἀλλ' αἱ νίκαι αὗται δὲν ἐκτίθενται ὡς γνωρίζομεν αὐτάς ἐκ τῆς ἱστορίας. ἀναμιγνύονται εἰς αὐτάς μυθοπλαστικὰ περίεργα, ἥττι τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν καὶ τῶν Ἀμαζόνων, ἐπιστολαὶ καὶ ὀράματα. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰσδύει εἰς παράδοξα σπίνλια, καταδύεται ἐντὸς ὑελίνου κώδωνος εἰς τὴν θάλασσαν, πολεμεῖ κατὰ ζήτων τερατωδῶν, ἐπισκέπτεται τοὺς Βραχμᾶνας καὶ τὰς νήστους τῶν Μακάρων. Ἡ φυλλάδα αὕτη ἐμπεριέχει πᾶν ὅ,τι τεράστιον δύνασθε νὰ φαντασθῆτε, ἀνθρώπους παρὰ ξένους μὲ χέρια ἔξ καὶ ποδάρια ἔξ οἱ ὅποιοι ἦλθαν νὰ πολεμήσουν τὸν Ἀλέξανδρον, γυναῖκας ἐχούσας ὕψος εἴκοσιν ὀργυιῶν καὶ πλάτος δέκα, πουλίᾳ περιστὰ πολλῶν λογιῶν ὅπου ἐλάλοῦσαν εὐμορφα, τῶν ὀπείων ὀκελαδισμὸς ἦτον χαρᾶς καὶ λύπης ἀνταμωμένος.¹ Ἀλλ' οὐχ ἥττον πλάσματα τοῦ μύθου εἶνε οἱ πλεῖστοι τῶν ἡρώων τῆς προκειμένης διηγήσεως, ὁ Κανταρκούσης, ὁ Κλητερούσης, ὁ Ἀρχιδονούσης, ὁ Τυρόμαχος, ὁ Φιλόντης, ὁ Δορωρέης. Πλαστοὶ δὲ εἶνε καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Λευκαδούσης καὶ Βρυονούσης. οἱ συνιστῶντες τὴν συνομωσίαν ἣτις σκοπὸν ἐπιτυχόντα εἶχε τὴν δηλητηρίασιν τοῦ βασιλέως. Καὶ ἀποθνήσκει οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος διανέμων τὰς χώρας τὰς κατακτηθείσας εἰς τοὺς περὶ αὐτόν.

Ἡ φυλλάδα δὲν παραλείπει ἐν τέλει καὶ τὸ «ἠθικὸν τῆς ἱστορίας» ἐπιλέγουσα· «Ἴδου ἐμπρὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὦ ἀνθρώπε, ἓνα ὠφέλιμον παράδειγμα. Στοχάσου εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπου ἡ ζωὴ τούτη εἶνε ὡσπερ τὸ λουλούδι τοῦ λιθαδίου, ὅπου ἡ τὸ δρεπάνι τὸ κόπτει ἢ ὁ ἥλιος τὸ ξηραίνει καὶ τὸ φθείρει, καὶ εἰς ὀλίγον διάστημα χάνεται. (Ὁ)ὕτως εἶναι ἡ ζωὴ μας, ὅπου σήμερον εἵμεθα εἰς τὸν κόσμον μὲ πλοῦτη, μὲ δόξαις καὶ τιμαῖς, αὔριον δὲ εἵμεθα ἀπὸ τὸ δρεπάνι

1. Ἐκεῖ θὰ εὔρωμεν μύρμηκας κατοικοῦντας ἐν σπηλαίῳ καὶ οὐρόντας εἰς αὐτὸ ἱππον ὀλόκληρον. Ἐκεῖ νοήμονας πιθήκους προσκυνούντας τὸν Ἀλέξανδρον. ὅστις διορίζει αὐτοῖς βασιλέα, διδάσκει αὐτοὺς νὰ βαίνωσιν ὡς ἄνθρωποι καὶ νὰ πιστεύσουν εἰς τὸν ἀληθῆ θεόν.

τοῦ θανάτου θερισμένοι. Τί τὸν ὠφέλησαν τὸν Ἀλέξανδρον οἱ τόσσαις ἀνδραγαθίαις ὅπου ἔκαμεν, οἱ τόσοι τόποι ὅπου ἐκέρδισε, καὶ τὰ ἄπειρα πλοῦτη ὅπου ἔλαβεν; Ὡταν ἦλθεν ὁ θάνατος, ἔλα τὰ ἐλησμόνησεν, ἔλα τὰ ἄφησε, καὶ πλέον δὲν τὰ ἐπτοχάζετο, διὰ τὸ νὰ εἶδεν ὅτι δὲν ἦτο ἀρκετὸς νὰ ἀποφύγῃ τὸ δρεπάνι τοῦ πικροῦ θανάτου. Ἐκλίνε τὴν κεφαλὴν του ἐκεῖνος ὅπου τὸν ἐπροσκύνησαν ἔλοι οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Ἐχώρεσεν ἓνας μικρὸς τάφος ἐκεῖνον, ὅπου δὲν τὸν ἐχωροῦσεν ὁ κόσμος ἔλος διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν γνώμην του. Ὁ θάνατος δὲν κάμει κομμίαν διαφορὰν ἀπὸ βασιλέα εἰς ὑπήκοον, ἀπὸ πλούσιον εἰς πτωχόν, ἀπὸ νέον εἰς γέροντα, ἀλλὰ ἔλους ἕμοια τοὺς ἔχει καὶ κανένα δὲν ἐντρέπεται. Τίποτε ἐκείνην τὴν ὥραν δὲν θέλομεν πάρει κοντά μας ἀπὸ ὅσα ἀπεκτήσαμεν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, ἀλλὰ μόνον ἡ ψυχὴ μας θέλει πάρει τὰ ὅσα ἀποκτᾷ, τόσον καλά, ὡσὸν καὶ κακά. Διὰ τοῦτο αὐτὴν μόνην πρέπει νὰ ἐγνοιοζώμεσθην. αὐτὴν νὰ στολιζώμεν μὲ καλά καὶ χριστιανικὰ ἔργα, μὲ φόβον θεοῦ, μὲ ἐλεημοσύνην, μὲ συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας. Διὰ αὐτὰ θέλομεν λάβει πλοῦσίαν τὴν ἀνταπόδοσιν, καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Ἀπὸ δὲ τὰ σωματικά, ἃς μὴν ἐλπίζωμεν κανένα ὄφελος, διότι ἔλα εἶναι μάταια, κατὰ τὸν Σολομῶντα «Ματαιότης ματαιότητων τὰ πάντα ματαιότης».

Ἐπικρατεῖ λοιπὸν ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ, εἰς ἣν ὁ μεταγενέστερος Ἑλληνισμὸς προσέθηκε καὶ ἠθικὴν τινα σημασίαν, τὸ μυθῶδες καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνατολικόν. Ἡ λαμπρὰ εἰκὼν τοῦ νεκροῦ ἦρωος σθέννυται καὶ ὑποκαθίσταται εἰς αὐτὴν ἡ μυθώδης μορφή τοῦ περὶ τὴν Ἀσίαν μάλιστα καὶ τὴν Αἴγυπτον ἀσχολουμένου κυριάρχου. Ἦτο δὲ τὸ βιβλίον τοῦτο τὰ μάλιστα διοδεδομένον, εὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πλείτοις τῶν δυτικῶν λαῶν καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν Ἀνατολήν. Ἀνάγεται δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ συγγράμματος εἰς τὸν Καλλισθένην ἐκεῖνον τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἠκολούθησε τὸν μέγαν κατακτητὴν κατὰ τὸς στρατείας αὐτοῦ καὶ τέλος ἐφονεύθη διαταγῇ τοῦ βασιλέως. Οὗτος συνέγραψεν ἱστορικὸν ἔργον περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅπερ ἀπώλεσθη, εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ἦτο μεστὸν ὑπερέολων. Εἰς τοῦτον τὸν Καλλι-

την ἐν ἑστέρι βιβλίῳ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἀνεφέρετο τὸ περὶ Ἀλεξάνδρου βιβλίον ὑπερ εἶνε ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς τε παρ' ἡμῶν κοινῆς φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ λατινικοῦ τοῦ φερομένου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουλίου Βαλερίου ὡς καὶ τῶν πολλῶν ἐν εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις μιμήσεων αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς εἰς τὴν κοινὴν μεταφράσεως τῆς φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῆς καὶ ἐκδόσεις πολλαὶ ἐγένοντο καὶ χειρόγραφα πολλὰ ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι καὶ διαφόροις, ἐγράφησαν ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ἀπὸ ἀπαιρημένων ἀρχαῖς γλώσσης, αἵτινες πᾶσαι ἀναφέρονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἴστων εἰς τὴν διήγησιν ἐκείνην τοῦ ψευδοκαλλιθέου. Ἐμελετήθη δὲ πολὺ ὑπὸ τῶν νεωτέρων λογίων τὸ περὶ τοῦ βιβλίου προκαλέσαν τὴν γενικὴν προσοχὴν διὰ τὸν ἦρωα περὶ οὗ ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος καὶ διὰ τὴν πολλὴν διάδοσιν αὐτοῦ κατὰ τε τὴν Ἀνατολὴν καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἰσπερίας. Πιστεύεται δὲ νῦν σχεδὸν γενικῶς, ὅτι αὕτη ἡ ἀφέλεια ἢ μεταστροφὴ τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἰς ποικίλην μυθολογίαν ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἔργον αὐθαίρετον ἑνὸς ἀνδρός, ἀλλὰ μυθοπλαστὴν δημώδη, ἡτις τὸ πρῶτον κατεγράφη ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν τελευταίων Πτολεμαίων.¹ Τῶν δὲ εἰς ἡμᾶς περιωρισμένων συντάξεων τῆς μυθιστορίας ἡ παλαιοτάτη θεωρεῖται γενεμένη πρὸ τοῦ ἔτους 340 μ. Χ.² Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἔπαυσε περαιτέρω μεταπλάσσειν τὸ θέμα καὶ φανταζόμενος τὸν ἦρωα τοῦ ἐν ταῖς ἀπωτάταις καὶ ἀγνώστοις τῆς Ἀσίας χώραις μεταπίπτοντα ἀπὸ κινδύνου εἰς κίνδυνον, σωζόμενον ὡσεὶ διὰ θαύματος, καταπολεμοῦντα πᾶν ὅ τι πελώριον καὶ ἔκτακτον ἠδύνατο νῆ ἐπινοήσῃ ἢ θερμῇ καὶ ἀκανόνιστος δημώδης φαντασία.

Τοῦ ψευδοκαλλιθέου λοιπὸν μία κοινὴ διατύπωσις εἶνε ἡ φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἣν ἔχων ἐν χερσὶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχεν ἀνάγνωσμα συγγενὲς ἐν πολλοῖς πρὸς τὰ παραμύθια, ἅτινα εὐχαρίστως τέρπουσι τὸ πλῆθος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμαρτύρει τὴν λατρείαν αὐτοῦ πρὸς τὸν μέ-

1. Rhode σ. 181.

2. Zacher σ. 14 καὶ ἑ.

γαν, ἐθνικόν, σχεδόν μυθώδη, ἐκείνον ἦρωα, ὃν ἐφαντάζετό πως ὁ Ἕλληνας ὡς τὸν ἀγήρω καὶ ἀθάνατον ἐκείνον Ἡρακλέα, ὅστις ἔμελλέ ποτε νὰ πλήξῃ τὸν γύπα τὸν σπαράσσοντα τὰ σπλάγχνα τοῦ δεσμώτου Προμηθέως, τοῦ τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ διήγησις περὶ τῶν κατορθωμάτων καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν ἀνωθι ἐκτεθέντα παράδοξον τύπον κατέστη οὕτως ἀρεστή, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν περιορίσθη εἰς μόνον τὸ πεζὸν κείμενον, ἀλλ' ἐγένοντο αὐτοῦ καὶ ἔμμετροι παραφράσεις. Εἶνε δὲ ἄγνωστα δύο τοιαῦτα, ἢ ὑπὸ τοῦ Ζακυνθίου Δημητρίου Ζήνου. Ἡτις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1529¹ καὶ ἄλλη τις ἦτις μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτος ἔκειτο ἐν τινὶ χειρογράφῳ, τῆς ἐν Βενετίᾳ Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης. Ὁ Δημήτριος Ζήνος εἶνε ὁ αὐτὸς ὅστις καὶ τὴν εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδιδομένην Βατραχομουμαχίαν μετέφρασεν εἰς δημώδεις πολιτικούς στίχους, ἦκμαζε δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17^{ου} αἰῶνος. Ὁ ἔμμετρος αὐτοῦ βίος τοῦ Ἀλεξάνδρου βάσιν ἔχει τὸ κοινὸν πεζὸν κείμενον, ὅπερ ἀκολουθεῖ ὅσον ἔνεστι πιστῶς. Καὶ ἡ ἄλλη ἑμμετρος παράφρασις ἦν προῦμνημόνευσα καὶ ἦτις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ βενετικοῦ χειρογράφου τὸ παρελθὸν ἔτος κατ' ἀντίγραφον γενόμενον ὑπὸ τοῦ πολυθρηγῆτου Γερμανοῦ Wagner, ἐν συνίλω δὲν ἀφίσταται πολὺ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κειμένου.

Ἐκ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ μόνον ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀρχαιότητα δὲν εἶνε ὁ Ἀλεξάνδρος, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινά, ὧν ἐν τῶν κυριωτάτων ἦ Ῥιμὰ δ α τ ο ὕ Ἀπολλωνίου. Ἡ ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Βενετίας συχνὴ δημοσλευσις τῆς μυθιστορίας ταύτης σὺν ἄλλοις ἔργοις ὁμοίαις ἐξήγειρε τὸν χόλον τοῦ λογιῶν Ζακυνθίου μοναχοῦ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου, ὅστις ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ χαλκογράφους² ἐκάκισεν αὐτοὺς ἐπὶ ταῖς τοιαύταις ἐκδόσεσι γράψας· «Τίς δ' ἂν ἀριθμήσει τοὺς ἀπωλείας Ἀπολλωνίους καὶ ὑπερηφάνους Ἰπερίους καὶ χαίροντας ἀχαιρεῖς καὶ ταρταρίους καὶ ἐρωτικὰ σατανικά, ὅι' ὦν εἰς βόθυνον κατά-

1. Zacher σ. 23.

2. Ἑλληνομνήμων σ. 648 καὶ ἔ.

» γίνονται οἱ τούτοις χρώμενοι· σὺν ταῖς ἀναδείξασιν;» Καὶ ὅμως ἡ μυθιστορία αὕτη εἶνε μίᾳ τῶν πολυπλοκοτάτων καὶ χαριεστῶν ἃς ἐκκληροδότησεν ἡμῖν ἡ ἀρχαιότης. Ἐπειδὴ τὸ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὑπεράγαυον διαδεδομένον τοῦτο βιβλίον, οὔτινος ὑπάρχουσι ἀναριθμητοὶ μεταφράσεις καὶ συντάξεις ἀπὸ τῆς λατινικῆς, ἧς σῴζονται ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν χειρόγραφα, μέχρι τῆς ἰταλικῆς, ἀγγλοσαξωνικῆς, μεσοχρονίου γερμανικῆς, ὀλλανδικῆς, ἀγγλικῆς καὶ ἀρχαίας γαλλικῆς, ἔχει προφανῶς ἀρχαῖον πρωτότυπον γεγραμμένον ἐν τῇ ἑλληνικῇ. Καὶ ἡ μὲν παλαιότητα τῶν σωζομένων λατινικῶν συντάξεων ἀνάγεται, ὡς ἀπεδείχθη δι' εἰς τοῦ Κωνσταντίνου², τὸ δ' ἑλληνικὸν πρωτότυπον, ἐξ οὗ ἐγένετο ἡ λατινικὴ μετάφρασις ἀνάγεται, καθ' ἃ φαίνεται, εἰς τὸν τρίτον περίπου αἰῶνα μετὰ Χριστὸν³ καὶ ἐγράφη ἴσως ὑπὸ τινος σοφιστοῦ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.⁴ Ἡ δ' ἐν τῷ πεζῷ γεγραμμένη αὕτη μυθιστορία ἣτις ἐσώζετο βεβαίως καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους βυζαντιακοὺς χρόνους μετεπλάσθη κατὰ τὸν ΙΓ' ἢ ΙΔ' αἰῶνα εἰς ἕμμετρον διήγησιν εἰς ἀνομοιοκαταλήκτους πολιτικοὺς στίχους. Ἐγένετο δὲ τοῦτο πάντως κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς λατινικῆς, ὡς δέχονται τινες τῶν νεωτέρων φιλολόγων.⁵ Ὁμοίως δὲ οὐδένα ἔχμεν λόγον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ μεταγενεστέρα ῥιμάδα, ἣτοι ἡ εἰς ὀμοιοκαταλήκτους στίχους μετατροπὴ τῆς διηγήσεως κατὰ τὸν ΙΓ' περίπου αἰῶνα ἐγένετο ἐκ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως καὶ οὐχὶ κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ἀνομοιοτελεῦτου νεοελληνικῆς.

Ἡ δὲ ὑπόθεσις τῆς ῥιμάδας εἶνε αἰ περιπέτεται τοῦ βασιλέως τῆς Τύρου Ἀπολλωνίου ὅστις ζητεῖ νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν ὡραῖαν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιοχείας Ἀντιόχου, καλουμένην Ἀναστασίαν, ἧς ἠγάτο αὐτὸς ὁ πατὴρ αὐτῆς· διὸ καὶ προέβαλλεν

1. αὐτ. σ. 651. Hagen σ. 18.

2. Rhode σ. 423. Hagen σ. 15.

3. Rhode σ. 424.

4. αὐτόθι σημ.

5. Hagen, Rhode. ἐν. ἰν.

αἰνίγματα εἰς τοὺς μνηστῆρας, οἵτινες μὴ ἐπιτυχάνοντες τὴν λύσιν αὐτῶν ἐφρονεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου, ὅστις καὶ ἐνεπήγγυε τὰς κεφαλὰς αὐτῶν εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου. Ἐν τούτῳ ἡ Ῥιμάδα τοῦ Ἀπολλωνίου ἐνθυμίζει τὴν Turandot τοῦ Schiller. Ὁ Ἀπολλώνιος κατορθώνει μὲν νὰ λύσῃ τὸ προταθὲν αἰνίγμα, ἀλλὰ καταδιωκόμενος οὐχ ἤττον ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς κόρης ἀπέρχεται διὰ πλοίου μακρὰν τῆς Ἀντιοχείας καὶ καθορμίζεται εἰς τὴν Γαρσόν, ἔνθα σώζει τοὺς κατοίκους ἀπὸ τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοῦς λιμοῦ, δίδων αὐτοῖς ἀντὶ μικρᾶς τιμῆς ὃν ἐν τῷ πλοίῳ ἔφερε σίτον. Κατόπιν δὲ φθάνει ὡς ναυαγὸς εἰς τὴν Τρίπολιν, ἔνθα ἐρᾶται τοῦ Ἀπολλωνίου ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Ἀρχιστράτου, ἡ ὡραία Ἀρχιστρατοῦσα. Ἴνεται δὲ διδάσκαλος τῆς ἐρασθείσης αὐτοῦ βασιλόπαιδος περὶ τὴν μουσικὴν καὶ ὑπέκων εἰς τὸν σφοδρὸν αὐτῆς ἔρωτα γίνεται σύζυγος αὐτῆς. Μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον ἀναγκάζεται ὁ Ἀπολλώνιος νὰ πλεύσῃ εἰς Ἀντιόχειαν, ἧς ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς αὐτὸν μετὰ τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Ἀντιόχου, ὅστις θεῖα τιμὴ δίκῃ ἀπέθανε κεραυνόπληκτος μετὰ καὶ τῆς θυγατρὸς. Ἀρνούμενην δὲ τὴν Ἀρχιστρατοῦσαν νὰ χωρισθῇ αὐτοῦ συμπαραλαμβάνει καὶ τὴν ἐπίτοκον σύζυγον. Ἴδου πῶς διηγεῖται ἡ παλαιοτέρα φυλλάδα τὰ κατὰ τὸν πλοῦν, τὸν τοκετὸν τῆς βασιλίσσης καὶ τὴν πρωτότυπον ταφὴν τῆς θανούσης συζύγου·

Ἐπὶ ἡμέρας κίμασιν, τὴν θάλασσαν περνοῦσιν
καὶ μετὰ ταῦτα ἐγείρεται ὁ βίαιος ὁ νότος
καὶ κάμνει κλύδωνα βαρὺν καὶ ταραχὴν καὶ σκότος,
καὶ πῆρεν τοὺς καὶ βρέθησαν ἴστον κόλπον τῆς Ἀττάλειας.
Ἐκεῖ ἴπτον φόβον τὸν πολὺν ἐπιάσαντην οἱ πόνοι 385
γεννᾶ κοράσιον παρευθὺς κι' ἀπόθανεν ἐκείνη,
τὸ αἷμάν της γὰρ ἔπηξεν εἰς τὴν πολλὴν ψυχρότην.
Καὶ τίς νὰ γράψῃ τὸν κλισυθμόν, τὸν ὀδυρομὸν τὸν τόσον,
καὶ τὴν πικρίαν τῆς συμφορᾶς τὴν τότε γενομένην ;
Φέρουν κιβούριον, πιάνουν τὴν, πισσόνουν ἔσω κ' ἔξω 390
ἀλλάσσουν τὴν βασίλισσαν, ὅλα τὰ νυμφικὰ της.
Βάλλουν χουσάφι περισσόν, βάλλουν μαργαριτᾶρι,
λιθάρια πολύτιμα καὶ κόσμια τῆς κόρης,
καὶ γράμμα εἰς τὸ στήθος της, πιττάκιον γεγραμμένον.

τὴν γένναν τὴν ἀναθοροφὴν, τὴν δυστυχιὰν τοῦ πλοίου   315
 κ' εἴ τις τὴν θάψῃ, τὰ ἥμισα γὰρ εἶνε ἔδικά του,
 καὶ τὰλλα πύλιν ἔγραψε γὰρ εἶνε διὰ ἕξ ὁδούς,
 γὰρ εἶνε καὶ εἰς ψυχικὰ καὶ εἰς μνημόσυνόν της.

Ἡ λάρναξ φέρεται ὑπὸ τῶν κυμάτων ταχέως εἰς Ἐφεσον ἔνθα παρατυχόντες οἱ μαθηταὶ σχολείου τινὸς μετὰ τοῦ διδασκάλου παραλαμβάνουσιν αὐτήν, ἀνοίγουσι καὶ εὗρισκous τὴν βασίλισσαν. Πειραθέντων δὲ γὰρ ἀποπλύνουσιν αὐτὴν πρὸ τῆς ταφῆς διὰ θερμοῦ ὕδατος, εὐθύς τὸ αἶμα ἔδρασε καὶ ἡ γυνὴ ἀνέζησε· δοῦσα δὲ εἰς τὸν διδάσκαλον τὰ ἥμισυ τῶν κοσμημάτων, ἀπέρχεται φέρουσα τὸ λοιπὸν ἥμισυ εἰς μονὴν τινὰ ἧς κηρύσσεται ἡγουμένη. Ἐν τούτοις τὸ πλοῖον τὸ φέρον τὸν Ἀπολλώνιον μετὰ τῆς θυγατρὸς καὶ τῆς τροφοῦ αὐτῆς φθάνει εἰς τὴν Ταρσόν, ἔνθα εἶχε φίλον Στραγγαλίωνα, εἰς ὃν παραδίδει τὴν κόρην μετὰ τῆς τροφοῦ, αὐτὸς ἀπαρνούμενος τὴν βασιλείαν καὶ ἐξακολουθῶν γὰρ πλέῃ τὰς θαλάσσας ὡς ἔμπορος. Ἄλλ' ὁ Στραγγαλίων καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Διονυσία, ζηλεύοντες τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀπολλωνίου Ταρσίαν, ἣτις διὰ τοῦ κάλλους αὐτῆς πολλῶν ὑπερευδοκίμει τὴν ἰδίαν κόρην Ζαμπέλαν, ἀποφασίζουσι μετὰ τὸν θάνατον τῆς τροφοῦ τὸν ὀλεθρον τῆς Ταρσίας. Παραδίδουσι λοιπὸν αὐτὴν εἰς τινὰ δοῦλον Θεόφιλον, ἵνα τὴν φονεύσῃ ἔξω τῆς πόλεως παρὰ τὸν τάφον τῆς τροφοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ κόρη ἐλιπάρει τὸν Θεόφιλον, δεομένη αὐτοῦ γὰρ φεισθῆ τῆς ζωῆς αὐτῆς, καταφθάνει αἴφνης πλοῖον Μιτυληναίων πειρατῶν, οἵτινες τὸν μὲν δοῦλον τρέπουσιν εἰς φυγὴν, ἄρπάζουσι δὲ τὴν Ταρσίαν καὶ μετὰγουσιν αὐτὴν εἰς Μιτυλήνην, ἔνθα πολλὰ πάσχει ἕως μετὰ πολλὰς περιπετείας φθάνει καὶ ὁ Ἀπολλώνιος εἰς τὸν λιμένα τῆς νήσου. Μαθὼν δὲ ὁ ἄρχων Ἀντιναγόρας παρὰ τῶν εἰς τὴν γῆν ἀποδάντων ναυτῶν ὅτι ὁ καταπλεύσας ἦτο ὁ ἄρχων τῆς Τύρου μάτην πειρᾶται γὰρ πείσῃ αὐτὸν γ' ἀποδοῆ, διὸ κατατέλλει πρὸς αὐτὸν τὴν Ταρσίαν ἵνα τὸν πείσῃ. Ῥαπισθεῖσα δὲ αὕτη ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου ἕνεκα τῆς ἐπιμονῆς της,

ἀνέκραζεν καὶ στέναζεν τὸ τί ἔπαθεν ἡ κόρη
 ἂν εἴξευρες τὸ γένος μου καὶ τίνος κόρη εἶμαι
 γὰρ ἔπασχες καὶ γὰρ κλαίεις ἀντάμα μετὰ μένα.

Καὶ διηγείται τῷ ἀγνοουμένῳ πατρὶ ἕνα περὶ τῆς τύχης αὐτῆς εἶχε μάθει παρὰ τῆς θανούσης τροφοῦ.

«Ἐκεῖνος ὅσον ἴκουςεν τὰ λόγια τῆς κόρης
 θωρεῖ καὶ παρομοίαζεν τῆς μάννας τῆς τὰ κάλλη
 τόση ἦτον ἢ μήτηρ τῆς ὅταν τὴν εὐλογήθῃ.
 Εἶδεν καὶ τὰ σημάδια τῆς, εὐθύς ἀγνώρισέν τὴν.
 Τρέχει καὶ ἀγκαλιάζει τὴν, σκύπτει καταφιλεῖ τὴν.
 «Ἐγώμαι ὁ πατέρας σου, ὁ πρίγκιπας τὴν λέγει
 ἐγὼ γὰρ σέναν κἀίθομαι εἰς τὴν κοιλιὰν τοῦ πλοίου.
 Ὡς ἔμαθα εἰς τὴν Ἰαρσὸν ὅτι εἶς ἀποθαμένη
 καὶ εἶδα εἰς τὸν τάφον σου τριγύρω γεγραμμένον
 «μνημεῖον κόρης πάντερπνης Ἰαρσίας τῆς παρθένου»
 εὐθύς ἔστο πλοῖον ἔμπηκα, ἀπέσω εἰς τὴν κοιλιὰν τοῦ
 καὶ ὤμοσα νὰ μὴν ἐβγῶ ὡς ὅπου νὰ ποθάνω.
 Ἔχω σ' ἔχω σ' ὀμμάτια μου, ἔχω σε φῶς καὶ δόξαν,
 ἔλα καὶ ἄς ὑπάγωμεν ἔξω ἀπ' τὸ καράβιν».

Ἡ Μιτυλήνη πανηγυρίζει τὴν ἀναγνώρισιν, ὁ Ἀντιναγόρας λαμβάνει τὴν τέως περιφρονηθεῖσαν Ἰαρσίαν ὡς σύζυγον, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος κελευσθεὶς ὑπ' ὀνείρου νὰπέλθῃ εἰς προσκύνησιν τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τοῦ Θεολόγου, μεταβαίνει αὐτόσε μετὰ τῆς θυγατρὸς καὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐκεῖ ἀναγνωρίζουσι καὶ τὴν Ἀρχιστρατοῦσαν ὡς καλογραῖαν. Μετὰ ταῦτα δὲ ἀπέρχονται εἰς Ἰαρσὸν πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Στραγαλιῶνος καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἰδρυθέντος ψευδοῦς κenoταφίου τῆς δήθεν θανούσης Ἰαρσίας. Ἀποβαίνοντες δ' εἶτα εἰς Ἀντιόχειαν ἐγκαθιδρύουσι τὸν Ἀντιναγόραν μετὰ τῆς Ἰαρσίας ὡς ἄρχοντας, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς Τρίπολιν, ἐνθα γίνονται δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ γέροντος πεθεροῦ καὶ ἐγκαταδιοῦσιν ἐν τιμῇ καὶ δόξῃ.

Τοιαύτη ἡ πολύπλοκος καὶ ὠραία αὕτη μυθιστορία, ἣτις ἔχουσα πάσας τὰς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ τὰς κακίας τῶν ἐρωτικῶν δραμάτων τῶν παλαιῶν ἐρωτικῶν συγγραφέων ἠγαπήθη μὲν ἐξόχως παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διεδόθη δὲ τὰ μέγιστα, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐν τῇ Δύσει ἕως ἡ ὑπόθεσις ἐπεξεργασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Γεωργίου Wilkins προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Σαίξπηρου, ὅστις καὶ ἀνα-

Περὶ τὸ δράμα τοῦ προδρόμου αὐτοῦ κατέστησεν αὐτὸ ἴδιον. Οὕτω δὲ ἔ τοῦ Σαικσπέρου Περικλῆς ὁ βασιλεὺς τῆς Τύρου ἔχει κοινήν τὴν ῥίζαν μετὰ τῆς ἡμετέρας ῥιμάδας τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ τσοῦτον περιεφρόνει Παχώμιος ὁ Ῥουσόνοσ.¹

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ τάξιν τῶν καθ' ἑλλην τὴν Εὐρώπην διαξεδομέων ἀναγνωσμάτων ἀνήκουσι καὶ δύο ἄλλα δημώδη βιβλία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἡ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου καὶ τὸ μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα, ὧν τὴν ἀνάλυσιν, ἄλλως ἤδη γενομένην πρό τινων ἐτῶν ἐν τῇ «Ἑστία» ὑπὸ τοῦ κ. Πολίτου, ἀναγκάζομαι νὰ παραλίπω σήμερον. Ἀμφότερα ἔχουσι παλαιγενεῖς τὰς ρίζας καὶ εὐρυτενεῖς τοὺς κλάδους. Καὶ τὸ μὲν μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, εἶνε οὐχ ἥττον γνωστὸν ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύτει. Ἡ δὲ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ὑπόθεσιν ἔχει τὸν εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τῆς Ἑσπερίας κοινὸν μῦθον περὶ τοῦ λύκου, τῆς ἀλώπεκος καὶ τοῦ ὄνου, ὃν ἡ μὲν σοφία τοῦ γερμανοῦ μυθολόγου Grimm ἐσχολίασε, δὲν ἀπὸξίωσε δὲ ἡ δαιμονία Μοῦσα τοῦ Götthe, ἀναβιβάσασα αὐτὸν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς γερμανικῆς ποιήσεως ὑπὸ τὸν τίτλον Reineke Fuchs. Τὸν ὄνον λοιπὸν, τὸν γνωστὸν καρτερικὸν ὄνον, πρέπει νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν ἔταν ἀκούητε φυλλάδα ἢ συναξάριον τοῦ Γαδάρου, ἵνα μὴ πάθητε τὸ πάθημα ἐπιφανοῦς ἄλλως αὐστριακοῦ βιβλιοθηκαρίου, ὅστις ἰδὼν ἐν τινι χειρογράφῳ τῆς Βιέννης περιεχόμενον μετ' ἄλλων μεσαιωνικῶν ἡμῶν πονημάτων καὶ τὸ Συναξάριον τοῦ τιμημένου Γαδάρου, ἐξήγγησε τὸν τίτλον ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς βιβλιοθήκης ἐκεῖνης λατινιστὶ διὰ τῶν λέξεων «Ἀνωνύμου συγγραφέως Συναξάριον ἢ βραχεῖα διήγησις περὶ τινος Γαδάρου, ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς ἐν ἀγιότητι βίου».

Ἄλλῳ γνωστότερος εἶνε βεβαίως εἰς πάντας ὑμᾶς, τοῦλάχιστον ἐξ ἀκοῆς, ὁ Μπερτόλδος.

Ἐν τῶν δημωδῶν βιβλίων ἅτινα ἔτερψαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὰ μέγιστα τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἶνε αἱ «Πανουργίαι ὑψηλόταται

1. Ἴδε τὴν χρησιμοποιήσιν τοῦ αὐτοῦ μύθου καὶ ἐν τῇ Vilkinasage Rhode σ. 405, σημ. 1.

Μπερτόλδος, εἰς τὰς ὁποίας φανερῶνεται ἕνως χωριάτης πανοῦργος καὶ ὀξύνους, ὁ ὁποῖος ὕστερον ἀπὸ διάφορα παθήματα διὰ τὸν πολὺν καὶ ὀξύτατόν του νοῦν γίνεται βασιλικὸς σύμβουλος.» Τὸ βιβλίον δὲν εἶνε μὲν γέννημα πρωτότυπον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ κλίπερ μεταπερασμένον ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος Dalla Croce κατέστη οὕτω κοινὸν ἀνάγνωσμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἔλους, ὥστε ἐξακολουθεῖ ἐκτυπούμενον ἔτι καὶ τήν σήμερον μὲ τὰς αὐτὰς χονδροειδεστάτας καὶ ὅλως ἰδιορρυθμοὺς ξυλογραφίας αἰτίνας ἐκόσμου, ἃς εἶπω μᾶλλον ἤσχυρον, τὸ βιβλίον ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐκδόσεων. Τὸ ἔλον συγγραμμάτιον ἔχει τύπον ἀγροίκου σατύρκου, οἷα: αἰ μόναι δυνάμεναι νὰ εὐχρεστήσωσι τὰ πλῆθη. Ἀλλ' ἡ σάτυρα ἣν ἔχουμεν πρὸ ἡμῶν δὲν τοξεύει τὸν ἀπαίδευτον χωρικόν, τὸν κοινὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἀπευθύνεται κατὰ τῶν αὐλικῶν, κατὰ τῶν εὐπατριδῶν, κατὰ τῶν εὐγενῶν γυναικῶν. Ἀναγινώσκοντες τήν κοινωνικὴν ταύτην σάτυραν εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς ἥρας τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ λαοῦ, ὅστις πιεζόμενος τέως κατὰ τοὺς μικροὺς μέτους αἰῶνας ὑπὸ τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ γένους ἀναθάλλει ὡς ὑπὸ τὴν πνοὴν νέας ζωῆς. Ὁ ἥρωες τῆς μυθιστορίας ταύτης δὲν εἶνε περικαλλῆς οὔτε πλούσιος οὔτε εὐγενής· δὲν ἐλκύει διὰ τινος τῶν μέσων ἐκείνων δι' ὧν κατεδυνάστευε τοῦ λαοῦ ὁ θρασύς, σιδηρόφρακτος ἱππότης, ὁ πονηρὸς καὶ λόγιος ἐπίσκοπος, ὁ εὐπορος καὶ κερδοσκόπος ἀστὸς τῆς μεσοχρονίου ἱστορίας. Εἶνε ὁ ἀπλοὺς καὶ κακοφορεμένος, ἀλλ' ἐργατικὸς, θαρραλέος, πολύμητις χωρικός τῶν μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν χρόνων, ὁ ἐπινοῶν καὶ τολμῶν, ὁ κρημνίζων καὶ ἀνιδρύων. «Ὁ μισὲρ Μπερτόλδος ἦτο μικροπρόσωπος, χονδροκέφαλος, ὄλοστρόγγυλος ὡς φοῦσκα· τὸ μέτωπόν του ζαρωμένον, τὰ μάτια του κόκκινα ὡς φωτιά, τὰ φρύδια του μακρὰ καὶ ἄγρια ὡς γουρουνότριχες, τὰ αὐτιά του γαῖδουρινά, μεγαλόσταμος, στραβόστομος, μὲ τὰ χεῖλη κρεμασμένα κάτω ὡς τοῦ ἀλόγου, τὰ γένηα του πυκνά, καὶ παλλὰ ὑποκάτω εἰς τὸ πηγούνι του, καὶ ἔπεφταν ὡς ἐκεῖνα τοῦ τράγου, ἡ μύτη του στραβὴ καὶ ἀηκωμένη ἐπάνω μὲ ταῖς τρύπαις πλατελαῖς, τὰ δόντια του ἔξω ὡς τῶν κάπρων, μὲ τρία ἢ τέσσαρα ὑποκάτω εἰς τὸν λαιμόν, τὰ ἔποια ἔταν ὠμίλει ἐφαίνοντο ὡς τόσα τζουκάλια ὅπου νὰ ἔβραζαν. Εἶχε τὰ ποδά-

« ρια του τραγίτικα, μακρὰ καὶ πλατέα ὡσάν τῶν Σατύρων, καὶ
 « καὶ ὄλον του τὸ κορμίον μαλλιαρόν· τὰ καλτζούνια του ἦτον ἀπέ-
 « χονδρόν βαμπάκιον, ὄλα μπαλλωμένα, τὰ παπούτζια του ὑψηλά
 « καὶ στολισμένα με χοντρά κομμάτια. Εἰς κοντολογίαν τοῦτος ἦτον
 « ἔλως τὸ ἐναντίον τοῦ Ναρκίσσου.»

Ἐν τῇ γελοιογραφίᾳ τούτῃ καὶ τῇ ὑπερβολῇ ὑποκρύπτεται
 μὲν τις εἰρωνεία, ἀλλὰ συνυπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως τῆς
 ἀσχημίας πρὸς τὴν ἐγκρυπτομένην ἐκτὸς ἐκείνου τοῦ αἰσχροῦ σώ-
 ματος ψυχικὴν εὐφυΐαν. Ὁ Μπερτόλδος δὲν εἶνε Νάρκισσος ἀλη-
 θῶς, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον Σάτυρος· καὶ ὁμοίως ἔχει μεγάλην ἔοσιν
 τῆς ἀγχινίας τοῦ Σκαπίνου, τοῦ Hans Wurst, τοῦ Pulemella
 τῆς ἀγερώχου εὐαισθησίας τοῦ Τριβουλέτου, τῆς καρτερικῆς καρ-
 δίας τοῦ Quasimodo· τῆς δὲ τοιαύτης ἀντιθέσεως εἶχε πλήρη
 συναίσθησιν καὶ αὐτὸς ὁ Dalla Croce γράφων ἐν τῷ προομίῳ·
 « Ὅμως σοῦ παρασταίνω ἐμπροσθ' ἕναν χωριάτην ἄσχημον καὶ
 « τερατώδη, ἀλλὰ ἐπιμελῆ καὶ πανοῦργον καὶ νοῦν ὑψηλότατον, εἰς
 « τόσον ὅτι συγκρίνωντας τὴν ἀσχημάδα του κορμίου του μετὰ τὴν
 « ὠραιότητα τῆς ψυχῆς του ἠμπορεῖς νὰ εἰπῆς, καλέ μου ἀναγνώ-
 « στα, ὅτι αὐτὸς ὁμοιάζει με ἕνα σάκκον ἀπὸ χονδρόπανον, ἐνδυ-
 « μένον ἀπὸ μέσα με μετάξιον καὶ χρυσάφιον». Ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ
 καὶ τῇ φιλολοσίᾳ τῶν μέσων μάλιστα αἰώνων, οὐδαμῶς εἶνε σπά-
 νιαί αἱ τοιαῦται μορφαὶ τῶν γελωτοποιῶν, οἵτινες φαιδρύνουσι τὴν
 ἀγίαν τῶν αὐλῶν, ἐν ᾗ συγχρόνως κατορθοῦσι νὰ ἐγγέωσι πολλάκις
 ἄψινθον ἐπιτρεπομένην εἰς τὸ μέλι τὸ ἐπιδεδιγμένον. Εἶνε οὗτοι
 οὕτως εἰπεῖν ὁ χορὸς τῆς ἀρχαίας τραγωδίας· εἶνε τὸ π.εῦμα τοῦ
 ἀδικουμένου λαοῦ, ἡ δύναμις ἢ λανθάνουσα, ἢ κεκρυμμένη ἐκείνη,
 βοή ἣτις τώρα μὲν χρησιμεύει μόνον ἵνα προκαλέσῃ τὸ μείδιμα
 καὶ τὸν γέλωτα, ἀλλ' ἣτις αὔριον ἐν τῇ ἀνελίξει τῆς ἱστορίας θὰ
 προκαλέσῃ δάκρυα καὶ θὰ ἐνσπείρῃ φόβον, *Ecce mihi ex qui rita
 le d'ignitè*. Ὑπὸ τριαύτην ἀνωτέραν ἱστορικὴν καὶ φιλοσοφικὴν
 ἐποψίν πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἢ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ εὐδοκίμησις
 τοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀσχήμου καὶ γελοίου τούτου φυλλαδίου,
 ἔπερ ὁμοίως ἔχει εὐρύτερον ὑποκεκρυμμένον σκοπὸν τὴν ἐξέργεσιν
 τῆς συνειδήσεως τῆς ἀξίας τοῦ λαοῦ καὶ ὅπερ ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς

ἀστεϊότητος καὶ ἐν μέσῳ διηγήσεων γελοίων διαδίδει εἰς τὰ πλήθη, πνευματώδεις παροιμίας καὶ γνωμικὰ σοφά. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς κατὰ τε τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τοὺς τῆς Τουρκοκρατίας, εἶχε νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν εὐπατριδῶν ἐκείνων οἵτινες ἐπειρῶντο, ὡς οἱ τῆς Λύσεως, νὰ δευλώσωσι τὰ πλήθη καὶ νὰ ὑποτάξωσι τὸ πνεῦμα εἰς τὸ γένος ἢ τὸν πλοῦτον. Εἶχε καὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνισμὸς τὸν τιμαριωτισμὸν του, καίτοι οὗτος δὲν ἐμελετήθη θεόντως. Εἶχεν ὁ βυζαντισμὸς τὰς λεγομένας προνοίας, εἶχεν ἡ τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς τοὺς κοτζσμπάσιδές της. Ὡς λοιπὸν εἶχεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὸν τιτάνειον ἀγῶνα κατὰ τῶν μεσαιωνικῶν προνομίων, οὕτως, πρὶν ἀναφανῶσιν ἴρωες ὑπερασπισταὶ τῶν εὐκαίων του, πρὶν διευκρινηθῆ τὸ ζήτημα τῶν ἀπαιτήσεών του, μόνον συνήγορον εἶχε τὸν μωρὸν ἐκείνον γελωτοποιόν, τὸν δειλὸν ἐκείνον ἀλλ' ἐπιδέξιον χωρικὸν ἔστις ἐκαλεῖτο Μπερτόλδος.

Παρίσταται δὲ οὗτος ἐν τῷ φυλλαδίῳ κατορθόνων νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν αὐλήν. Ἀρχεται δὲ διάλογος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως, ἔστις χαρακτηρίζει τὸ ἔλθῃ ἔργον. Ὁ βασιλεὺς προσκαλεῖ τὸν Μπερτόλδον νὰ γείνη αὐλικός, λέγων ἔτι Ἐλα ἂν θέλῃς νὰ γείνης ἄνθρωπος τῆς αὐλῆς.

ΜΠ. Ὁ ἐλεύθερος δὲν γυρεύει νὰ γένῃ σκλάβος.

Β. Τί λοιπὸν σὲ παρεκίνησε νὰ ἐλθῆς ἐδῶ;

ΜΠ. Ἐπειδὴ ἐνόμιζα ὅτι ἓνας βασιλεὺς νὰ ἦτον μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους δέκα ἢ δώδεκα ποδάρια, καὶ αὐτὸς νὰ ὑπερβαίῃ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼς τὰ καμπαναριὰ ὑπερβαίνουν τὰ σπίτια. Ὅμως βλέπω πῶς ἐσὺ εἶσαι ἓνας ἄνθρωπος κοινός, ὡς εἶναι καὶ οἱ ἄλλοι, ἀγκαλὰ καὶ εἶσαι βασιλεύς.

Β. Εἶμαι βέβαια ἄνθρωπος ὡσὰν τοὺς ἄλλους κατὰ τὴν μορφὴν, ἀμὴ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον ὑπερβαίνω τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅχι μόνον δέκα ποδάρια, ἀλλ' ἑκατὸν καὶ χίλιας πήχαις. Ἀλλὰ τίς σε ἐδίδαξε νὰ κάμνης τοιαύτας διαλέξεις;

ΜΠ. Ὁ γάϊδαρος τοῦ φαττόρου σου ἦγγου ἐκείνου ὁποῦ ἔχει τὴν ἐπιστάσιαν τῶν χωραφίων σου.

Β. Τί ἔχει νὰ κάμῃ ὁ γάϊδαρος τοῦ φαττόρου μου μετὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς αὐλῆς μου;

ΜΠ. Πρὶν νὰ εἶσαι ἐσὺ καὶ ἡ αὐλή σου, ὁ γάϊδαρος εἶχεν ἀγκαρίσαι τέσσαρες χιλιάδες χρόνους προτήτερα.

Β. Ἄχ, ἄχ, ἄχ, ὦ, ναί, τοῦτο εἶναι νὰ γελάσῃ τινάς.

ΜΠ. Τὸ γέλασμα πάντα περισσεύει εἰς τὰ στόματα τῶν μωρῶν.

Β. Ἐσὺ εἶσαι ἕνας πονηρὸς χωριάτης.

ΜΠ. Ἡ φύσις μου εἶναι τοιαύτη.

Β. Σὲ προστάσσω ὅτι εὐθύς, εὐθύς νὰ μισσεύσῃς ἀπὸ ἐμπροσθὰ μου· εἶδὲ μὴ σὲ κάνω νὰ μιστεύσῃς ἀπ' ἐδῶ μὲ ζημίαν σου καὶ ἐντροπίαν.

ΜΠ. Ἐγὼ μιστεύω ὅμως ἤξευρε πῶς ἡ μύγαις ἔχουσι τοιαύτην φύσιν, ὅτι ἀγκαλὰ καὶ διωχθῶσι, γυρίζουσι πάλιν· διὰ τὸ ὅποῖον ἀνίσως καὶ κάμῃς νὰ μὲ διώξωσιν, ἐγὼ γυρίζω πάλιν νὰ σὲ πειράξω.

Β. Λοιπὸν ὕπαγε, καὶ ἂν δὲν γυρίσῃς εἰς ἐμένα ὡς κάνουν ἡ μύγαις, προστάζω νὰ σὲ κουτσοκεφαλίσουν.

Τὸ λοιπὸν ὁ Μπερτόλδος ἀνεχώρησε, καὶ ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὸ σπήτιον ἔπιασεν ἕνα παλαιὸν γάϊδαρον ὅπου εἶχε γδαρμένην ὄλην τὴν βάχιν, καὶ μισοφαγωμένον ἀπὸ ταῖς μύγαις ἀπάνω εἰς ταῖς ἀμψογάλαις του· τὸν ὅποῖον ὁ Μπερτόλδος ἐκατάκλικευσε καὶ ἐγύρισε πάλιν εἰς τὴν αὐλήν τοῦ βασιλέως, συντροφιασμένος μὲ ἕνα μιλλιούνιο μύγαις καὶ σφήκες αἱ ὅποια ἔλαι ἀντάμα ἔδειχναν ἕνα σύννεφον μεγάλον, ὥστε ὅπου μετὰ βίας ἐφαίνετο ὁ Μπερτόλδος, ὁ ὅποτος, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὸν βασιλέα, λέγει του.

ΜΠ. Νάμε, ὦ βασιλεῦ, ὅπου ἐγύρισα ἔμπροσθέν σου.

Β. Δὲν σοῦ εἶπα, ὅτι ἂν δὲν γυρίσῃς πρὸς ἐμένα ὡς κάνουν ἡ μύγαις, προστάζω νὰ σὲ ἀποκεφαλίσουν;

ΜΠ. Τάχα ἡ μύγαις δὲν πηγαίνουσιν ἐπάνω εἰς τοὺς βρώμους;

Β. Ναί, πηγαίνουσι.

ΜΠ. Τώρα λοιπὸν, ὅπου ἐγύρισα ἐπάνω εἰς ἕνα βρώμον γδαρμένον γεμάτον μύγαις, ὡς βλέπεις, ὅπου τὸν κατέφαγαν ἔλον, καὶ ἐμένα ἀντάμα, νομίζω πῶς ἔκαμα ἔλον ἐκεῖνο ὅπου ἔταξα.

Σκανδάλων δ' ἀφορμὴ γίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κρίσις δύο γυναικῶν, ὧν ἡ μὲν διισχυρίζετο ὅτι ἡ ἑτέρα ἔκλεψεν αὐτῆς ἕνα καθρέπτην. Ὁ Μπερτόλδος πείθει τὸν βασιλέα ὅτι τὸ δάκρυ τῶν γυ-

ναικῶν εἶνε δόλος, ὑπερασπιζομένου δ' ἐκείνου τὸ ἀσθενὲς φύλον ὃ
 ὁ Μπερτόλδος κατορθώνει· νὰ πείσῃ αὐτὸν περὶ τοῦ ἐναντίου διαδίδων
 εἰς τὰς γυναῖκας τῆς χώρας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπεφάτισεν ἵνα
 ἕκαστος ἀνὴρ λάβῃ ἑπτὰ γυναῖκας. Ἡ ψευδὴς εἰδησις τοῦ Μπερ-
 τόλδου ἀνακοινωθεῖσα εἰς τὴν ἑτέραν μόνον τῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως
 δικασθειῶν γυναικῶν διαδίδεται ἀνά πᾶσαν τὴν χώραν· αἱ δὲ γυ-
 ναῖκες στασιάζουσι καὶ ὁ βασιλεὺς πείθεται ὅτι τὸ θηλυκὸν γένος
 εἶνε κικῆς πειρασμός. Ἐν τούτοις μανθάνει ἡ βασίλισσα τὰ θαύ-
 ματα τοῦ Μπερτόλδου καὶ ζητεῖ νὰ τὸν ἴδῃ. Ἄλλ' ἐννοῶν ἐκεῖνος
 ὅτι πρόκειται περὶ καταδιώξεως ἐκείνου παρὰ τῆς ἀνάσσης κατορ-
 θώνει διὰ πολλῶν δόλων νὰ ἐκφύγῃ τὰς ἐναντίον αὐτοῦ μηχανορ-
 ραφίας. Ὁμοίως δ' ἐπιτηδειότατα ἀπαλλάσσεται τῶν καθ' ἑαυτοῦ
 ἐνεργειῶν τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῆς ἐκάστοτε ἕνεκα
 νέας τινὸς αὐθάδους πράξεως ἐπερχομένης ὀργῆς τοῦ βασιλέως. Καὶ
 αὐτὸν δὲ τὸν ἐπαπειλούμενον θάνατον διαφεύγει ὅτε ποτὲ ἐγκλει-
 σθεὶς διαταγῇ τῆς βασιλίσσης εἰς σάκκον ἔμελλε νὰ ριφθῆ εἰς τὴν
 θάλασσαν. Σώζεται δὲ πείθων πανουργότατα τὸν φυλάσσοντα αὐτὸν
 στρατιώτην νὰ τὸν ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ σάκκου, εἰς ὃν ἐμβλίνει αὐτὸς
 ἐκεῖνος πάγχων διὰ τοῦτο τὰ πάνδεινα. Τέλος δὲ καίπερ σωθεὶς δὲν
 πάυεται πανουργεούμενος οὐδὲ σοφιζόμενος, διὸ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς
 ἀγθεθθεὶς διατάσσει τὸν θάνατόν του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν σώζεται
 ἔξαιτούμενος παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν ἐξῆς χάριν· «Πρόσταξε, παρα-
 »καλῶ σε, τούτους τοὺς δουλευταῖδες σου, ὅτι νὰ μὴ μὲ φουρκίσουν
 »ἕως ὅπου νὰ εὔρω ἐγὼ ἕνα φυτὸν καὶ δένδρον νὰ μοῦ ἀρέσῃ καὶ
 »ἔτζι ἀποθάνω εὐχαριστημένος». Ἀναχωρεῖ δὲ μετὰ τῶν στρα-
 τιωτῶν ἕως εὔρεθῆ τὸ κατάλληλον δένδρον· ἀλλ', ὡς εἰκός, τοῦτο
 δὲν εὔρεθῆ καθ' ὅλους τοὺς λόγγους τῆς Ἰταλίας. Ἀπολύεται λοι-
 πὸν καὶ ἐλκύει τὴν χάριν τοῦ βασιλέως ὅστις ἔξαναγκάζει αὐτὸν
 νὰ γείνη αὐλικός. «Καὶ ποτέ του δὲν ἔκανε πρᾶγμα χωρὶς τὴν συμ-
 »βουλήν του καὶ ἕως ὅπου ἐκεῖνος ἐστάθῃ εἰς ἐκείνην τὴν αὐλήν,
 »κάθε πρᾶγμα ἐπήγαινεν ἀπὸ καλὸν εἰς καλῆτερον· ἀλλ' ἐπειδὴ
 »ἦτον συνειθισμένος νὰ τρώγῃ φαγητὰ χοντρά καὶ καρποὺς ἀγρίους
 »πάραυτα ὅπου ἄρχισε νὰ γευθῆ ἐκεῖνα τὰ ἀρχοντικὰ φαγητὰ καὶ
 »δελικάτα, ἀρρώστησεν εἰς θάνατον μὲ μεγάλην λύπην τοῦ βασι-

»λέως καὶ τῆς βασιλείσης, οἱ ὅποιοι μετὰ τὸν θάνατόν του ἔζησαν
 »πάντα κακὴν ζωὴν καὶ δυστυχισμένην». Διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς νε-
 κρικῆς αὐτοῦ στήλης ἐπεγράφη ὅτι «μὲ τρομεροὺς πόνους ἀπέθανε
 διὰ νὰ μὴν ἴμπορῇ νὰ φάγῃ ράβδαις καὶ φασούλια» καὶ ἐν τῇ δια-
 θήκῃ του δὲ διέταξεν «Ἀκόμη ἀφίνω τοῦ μαστόρου Μαρτίνου Μά-
 »χειρα τὸ μαχαίρι μου καὶ τὸ θηκάρι μου, διατὶ κάποιαις φοραῖς
 »μοῦ ἔψησε ράβδαις ὑποκάτω εἰς τὴν στάχτην καὶ μοῦ ἔκαμε μα-
 »γείρευμα ἀπὸ φασούλια μὲ τὰ κρεμμύδια, φαγητὸν ὅπου ὠφελεῖ
 »εἰς τὴν φύσιν μου περισσότερο παρὰ τὰ τρυγόνια καὶ πέρδικες
 »καὶ ψωμοκρέατα».

Τοιοῦτον περίεργον μίγμα εὐφυΐας καὶ μωρίας, ἀνεκδότων καὶ
 διττήσεων, διαλόγων καὶ παροιμιῶν εἶπε ὁ Μπερτόλδος.

Ἄλλ' οὔτε ὁ βασιλεὺς Ἄλδοτ'νος ἠδύνατο νὰ παρηγορηθῇ μετὰ
 τὸν θάνατον τοῦ Μπερτόλδου οὔτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠδύνατο νὰ
 στερηθῇ τοῦ γένους αὐτοῦ, διὸ εἰς τὸν Μπερτόλδον ἐπηκολούθησεν
 ὁ Μπερτολδίνος. Ἄλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Μπερτόλδου καὶ τῆς Μαρκόλφας
 δὲν εἶχε τὴν εὐφυΐαν τοῦ πατρός, ἦτο δὲ μωρὸν καὶ παράξενον ἀν-
 θρωπάριον, τὸ ὅποion ἠρώτα τὸν βασιλέα ποῖα εἶνε μεγαλυτέρα
 ἡμέρα, ἢ τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου, τὸ ὅποion ἔρριπτεν εἰς τοὺς βα-
 τράχους τῆς λίμνης τὰ εἰς αὐτὸν δωρηθέντα σκοῦδα, νομίζον ὅτι
 ἐνέπαιζον αὐτὸν διὰ τοῦ κοῦσματος αὐτῶν κ ο υ ἄ τ ρ ο κ ο υ ἄ -
 τ ρ ο ὡς ἔχοντα μόνον τέσσαρα σκοῦδα. Ὁ Μπερτολδίνος μάχεται
 πρὸς τὰς μυίας καὶ προσκαλεῖ τὴν μητέρα ὡς σύμμαχον, ἐμβαίνει
 εἰς τὸ καλάθι τῆς χηνᾶς διὰ νὰ πυρώσῃ αὐτὸς τὰ αὐγά της, κόπτει
 τὰ ὦτα τοῦ ὄνου τοῦ κηπουροῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ τῆς μωρίας
 δ' αὐτοῦ ἐν μόνον φάρμακον εὐρέθη, ἢ ὑπανδρεία. Νυμφευθεὶς ἐν
 ἡλικίᾳ ἐτῶν τριάκοντα ἐγέννησεν υἱὸν τὸν Κακασσένον, ἔγγονον
 τοῦ πολυθρυλῆτου Μπερτόλδου. Ἄλλὰ θὰ συγχωρήσητε νὰ μὴ συμ-
 περιλάβωμεν εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν καὶ τὸν ἔγγονον ἵνα μὴ φθάσω-
 μεν περὶ παππαγαθίας, ἀφ' οὗ χάριν πατραγαθίας ἠσχολήθημεν
 ὀλίγον καὶ περὶ τὸν Μπερτολδίνον.

Ἄλλο δημῶδες ἀνάγνωσμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶπε ἡ θυσία
 τοῦ Ἀβραάμ.

Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἔχει δραματικὴν ὑφήν· δὲν εἶνε ὁμῶς

Ἐρᾶμα συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας ἢ τῆς νεωτέρας τέχνης συντεταγμένον, ἀλλὰ κυρίως ὁμοιάζει πρὸς τὰ καλούμενα μυστήρια ἢ ἐκκλησιαστικὰ θεάματα τῶν μέσων αἰώνων. Τὰ δὲ μυστήρια ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ἤδη εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὁ σταυρικός θάνατος τοῦ Σωτῆρος ἐγένετο ὑπόθεσις δύο τραγωδιῶν, τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Χριστὸς πάσχων φερομένης, ἣτις κακῶς ἀποδίδεται, ὡς γνωστόν, εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, καὶ τοῦ Θανάτου τοῦ Χριστοῦ, γραφέντος ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολυμίτου μοναχοῦ Στεφάνου τοῦ Σαβδαίτου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7' αἰῶνος, ἀλλὰ μὴ περιωθέντος εἰς ἡμᾶς.¹ Εἰδὸς τι δὲ μιμικῆς λιτανείας ἀναφέρεται ἰδρῦθῆν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ δὲ ἱστορικός Σιμοκάττης, περιγράφων τὴν πανήγυριν ταύτην τῶν Τεσσαράκοντα μαρτύρων, ἀναφέρει ὅτι κατ' αὐτὴν παρίστατο καὶ ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τῆς ἐκκλησίας τῶν τροπαίων τὰ σύμβολα ἐπὶ τῶν ὤμων περιφερόμενος.² Κατὰ τὸν ἑνατον αἰῶνα αὐτὸς ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει, ὡς ἀναφέρει ὁ Εὐστάθιος, τὸ ἔρᾶμα τῆς Σωσάννης.³ Κατὰ δὲ τὸν δέκατον ὁ γνωστός εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρεσβευτὴς τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ὁθωνοῦ τοῦ Α'. Λουίτπράνδος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κρεμώνος, διηγεῖται ὅτι παρέστη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς θέαμα παριστάνον τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάδασιν τοῦ Προφήτου Ἡλία.⁴ Τέλος δὲ κατ' αὐτὰς τὰς παραμονὰς τῆς πτώσεως τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους ὁ Γάλλος Bertrand de la Brocquière εἶδε παριστανόμενον τὸ μυστήριον τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.⁵ Ὁρισμένως δὲ αὐτὴ ἡ θυσία τοῦ Ἰσαὰκ ἦτο θέμα ἀγαπητὸν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τεχνίτας,⁶ καὶ τὴν σκηνὴν ταύτην βλέπομεν συνε-

1. Κ. Σάθα, Βυζαντινὸν θέατρον, σ. τπα'.

2. Σιμοκάττης σ. 199, 201, 237 ἐκδ. Βόννης.

3. Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ εἰς Διονύσιον τὸν περιηγητὴν στ. 976. Ἴδε καὶ Migne Πατρολογία ἑλληνικῆς τομ. ΡΛΣ' σ. 508.

4. Luitprandi Legatio, §31 «decimotertio autem, quo die Ieves Graeci raptionem Heliae prophetae ad caelos ludis scenicis celebrant.

5. Legrand, Bibl. Vulgaire τομ. Α' σ. 226

χῶς ἀναπαρισταμένην ἐπὶ βυζαντιακῶν καλλιτεχνημάτων. Ἐν δὲ τῇ προκειμένῃ θυσίᾳ τοῦ Ἀβραάμ βλέπομεν δραματολογουμένην τὴν αὐτὴν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὴν ὑπόθεσιν. Καὶ ἡ μὲν πλοκὴ, καθ' ἃ ἤδη ἀνέφερον, εἶνε ἀπλή, τῆς δράσεως ἐλλειπούσης σχεδὸν παντελῶς. Ἀλλὰ μεγάλη, ἐνίοτε δ' ἔσοχος εἶνε ἡ ποιητικὴ ἀρετὴ τοῦ ἔργου, συγκινητικὸν δὲ καὶ βαθὺ τὸ διαπνέον τοῦ στίχου αἶσθημα. Ἐχει δ' ὁ μῦθος ὡς ἑξῆς: Ἄγγελος προλογίζων ἀφυπνίζει τὸν κοιμώμενον Ἀβραάμ, φέρων εἰς αὐτὸν παρὰ Θεοῦ τὸ πρόσταγμα νὰ θύσῃ τὸν ἴδιον υἱόν. Ὁ πατὴρ ἐγείρεται τεταραγμένος ἐκ τοῦ ὕπνου, ἀναλογίζεται τὴν βαρεῖαν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου. ἀλλὰ τέλος ἀποφασίζει νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ θεῖον θέλημα καὶ γυνυπετῆς προσεύχεται, ἐξαιτούμενος τὴν πρὸς τοῦτο δύναμιν. Ἡ Σάρρα ἀκούουσα τοὺς θρήνους τοῦ Ἀβραάμ ἐξυπνᾷ καὶ τέλος μανθάνουσα πρὸ αὐτοῦ τὸ ὀδυνηρὸν πρόσταγμα πίπτει λιπόθυμος. Τότε δ' ὁ Ἀβραάμ καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ ἐμφανισθέντος ἀγγέλου παροτρυνόμενος ἐξεγείρει τοὺς δούλους καὶ παραγγέλλει αὐτοῖς νὰ ἐτοιμάσωσι τὸ τοῦ δρόμου καὶ τῆς θυσίας. Ἡ Σάρρα συνέρχεται καὶ θρηνεῖ διὰ γοερῶν, συγκινητικῶν φθόγγων μετὰ τοῦ ἐνθαρρύνοντος αὐτὴν Ἀβραάμ τὸν ὄλεθρον τοῦ υἱοῦ.

- 371 Ἐννῆά μῆνες σ' ἐβάσταξα τέκνον μου κανακάρη
 ἵς τοῦτο τὸ κακορροϊζικὸ καὶ σκοτεινὸν κουφάρι
 τρεῖς χρόνους, υἱέ μου, σοῦδιδα τὸ γάλα τῶν βυζιῶν μου,
 καὶ σύ 'σουνε τὰ μάτια μου καὶ σύ 'σουνε τὸ φῶς μου.
 Ἐθώρουν καὶ 'μεγάλορες ὡσάν δενδροῦ κλωνάρι
- 380 Καὶ 'πλήθυνες 'στὴν ἀρετὴν, 'στὴν γνώμην κ' εἰς τὴν χάρι.
 Καὶ τώρα 'πέ μου ποιὰν χαρὰν βούλεσαι νὰ μοῦ δώσης,
 ὡσάν βροντὴ, 'σάν ἀστραπὴ θεὸς νὰ χαθῆς, νὰ λυώσης,
 Κ' ἐγὼ πῶς εἶναι 'μπορετὸ δίχως σου πλειὸ νὰ ζήσω,
 ποιὸν θάρρος ἔχω, ποιὰν δροσιὰν 'στὰ γέρα μου τὰ πίσω ;
- 385 Πόσῃν χαρὰν τ' αὐτρόγυνον ἐπήραμεν ἀντάμη,
 ὅταν μᾶς εἶπεν ὁ Θεὸς τὸ πῶς σὲ θέλουν κάμει ;
 Καῦμένο σπίτι τ' Ἀβραάμ πόσαις χαραῖς ἐξώθης,
 παιδάκι μ', ὅταν ἔπρασες 'στὴν γῆν καὶ 'φανερῶθης.
 Πῶς ἐγυρίσαν ἡ χαραῖς 'σὲ θλίψεις μιὰν ἡμέρα,
 πῶς ἐσκορπίσαν τὰ καλὰ 'σάν νέφη 'στὸν ἀέρα ;

Ἐλκος πείθεται ν' ἀποσυρθῆ; ἡ Σάρρα, λέγουςα

Πάγω ἔστον τόπον ἀπόκρυφον. νὰ σηκωθῆ ἐκ τὸ στρώμα.
Μίαν ὥραν θὲ νὰ τὸ κρατῶ, νὰ τὸ φιλῶ ἔστο στόμα.

Ὡραία εἶνε ἡ σκηνή καθ' ἣν ὁ Ἀβραάμ ἐξεγείρων ἐκ τοῦ ὕπνου τὸν
βαθέως κοιμώμενον καὶ σκορδινώμενον υἱὸν πείθει αὐτὸν ἕτι πρό-
κειται περὶ πανηγύρεως ἐν μακρὰν κειμένῳ κήπῳ, ὥρατος δὲ καὶ ὁ
βραχύς, ἀλλὰ συγκινητικὸς ἀποχαιρετισμὸς ἀπὸ τῆς μητρὸς.

Ἰσαάκ.

Τίς εἶν' ἐδῶ; τίς μου ἄμλει; τίς με κουνεῖ; ἄς μ' ἀφήσῃ;
νυστάζω καὶ ζαλίζομαι, κ' ἦρθε νὰ με ξυπνήσῃ.

Ἀβραάμ.

Ξύπνησε, κανακάρη μου, κ' ἐγὼ μ' ὅπου σε κράζω
δουλειά σε θέλω βιαστική, γιὰ κεῖνο σε σπουδάζω.

Ἰσαάκ.

Μὴ μὲ ξυπνήσης καὶ ἄφες με, ὕπνου γλυκὸν κοιμοῦμαι. 485
νύκτα ν' πολλή κ' ἄς πέσωμεν καλὲ ν' ἀναπαγοῦμε.
Μὴ με ξυπνήσῃς, νὰ μὲ χαρῆς, νὰ ζήσης, ἀφεντάκη,
μὴ με πειράξῃς ἄφης με νὰ κοιμηθῶ λιγάκι.

Ἀβραάμ.

Θιωρῶ καὶ πλενὶ παράποτὲ ὁ ὕπνος τὸ ζαλίζει. 490
Τάχα γρικᾶ τὸ τέλος του, γι' αὐτὼς πικραμανίζει.
Ξύπνησε, τὸ παιδάκι μου, νὰ ἴπαμ' εἰς περιβόλι.
ἑυσία θὲ νὰ κάμωμεν σήμερ' ὅπου ναι σκόλη.

Ἰσαάκ.

Ὡφ, ἀφεντάκη μου γλυκύ, καὶ ἄς ἦβελος μ' ἀφήσει
καὶ μὲ τὴν ὥραν τοῦ σκολειοῦ ἐγὼ θελα ξυπνήσει.

Ἀβραάμ.

Σάρρ', ἄμε, κάμε προσευχήν, δέησ' εἰς τὸν Θεὸν μεις 495
καὶ κάμε πέτρα τὴν καρδιάν ἔστον ἀπισσεμυλὸν μεις,
καὶ ἀνήμενέ μας νάρθωμεν, καὶ ἂν τύχη νὰ γυρίσω.
ὁμίδι μὲ τὸν Ἰσαάκ νὰ σε παρηγορήσω.

Σάρρα.

Με τῆς καρδιᾶς τ' ἀπόκτυπο θέλω σᾶς ἀνημένει,
 ἡ) μ' ὅ,τι ἔδοχῆν ἔστ' αἰδέρα ἔχουν οἱ φλακισμένοι,
 ὅπ' ἀνημένουν τῆς φλακῆς τὴν πόρτα νὰ κτυπήσῃ,
 νὰ ἔμπη μέσα ὁ δῆμιος, νὰ τοὺς ἴπισταγκωνίση,
 νὰ τῶσε δώση θάνατον ἄγριον ἄμτωμένο,
 τοιούτους ἀντεροσπασμοὺς σήμερον ἀνημένω
 ἡ) μὲ τέτοιον ἀποκτυπημόν, ὅτε μοῦ κατακροῦσιν.
 θέλ' ἀνημένει τὸ πικρὸν μαντάτο νὰ μοῦ ποῦσιν.

Ἀβραάμ.

Ἐλα νὰ πᾶμε, τέκνον μου, μὴ στέκωμεν νὰ ζήσης,
 νὰ ξεφαντώσης σήμερον καὶ νὰ καλοκαρδίσης.

Ἰσαάκ.

Ὁ λογισμὸς μου δὲν μπορεῖ καὶ ὁ νοῦς νὰ τὸ γροικῆσῃ
 ἡ) γιὰ ποι' ἀφορμὴν ἢ μάννα μου δὲν ἦρθε νὰ μὲ ἴντύση.
 Ἐπὺ ποτὲ δὲν μ' ἔνδυσε, βαριέσαι τὰ κοπέλια,
 ἀμμ' ἔνδυνέ μ' ἢ μάννα μου μὲ χάρχαρα καὶ γέλοια.
 Καὶ τώρα ποιά ἴν ἢ ἀφορμὴ κ' ἢ μάννα μου μ' ἀφῆκε,
 κ' εἶδά την μὲ βαρεῖαν καρδιὰν ἔστην κᾶμαρα κ' ἔμπηκε :

Ἀβραάμ.

ἡ) Μᾶς ὀρδινιάζει τὸ φαητὸ ἴπου θε νὰ μᾶσε δώση.
 νὰ ἴπάρωμε ἔστην στρατᾶν μας ψωμί, κρασί καὶ βρώσι.

Ἰσαάκ.

Καὶ ἴπέ μου το, πατέρα μου, ποῦ μελετᾶς νὰ ἴπᾶμεν,
 ἔστ' ὄπίτι δὲν γυρίζομεν ἀπὸ ἴνωρὶς νὰ φᾶμεν ;

Ἀβραάμ.

Θυσίαν θε νὰ κάμωμεν, κ' εἶναι μακρὰ λιγάκι,
 ἡ) εἰς ἔνα τόπον ὠμορφον, εἰς ἔψηλὸ βουνάκι.
 Για ἴκείνο εἶν' ἢ μάννα σου ἴσαν κακοκαρδισμένη
 γιὰτ' εἴπά της ἴξωμένομεν, καὶ μή μας ἀνημένη.

Ἰσαάκ.

Πήγαινον ὀμπρός, πατέρα μου, κ' ἐγ' ἀκλουθῶ σου ὀπίσω
μὴ θῆ νὰ ἴδω τὴν μάννα μου, πρὶν παρὰ νὰ κινήσω.

Σάρρα

Παιδί μου κανακάρη μου, θάρρος καὶ ἀπαντοχὴ μου 525
παρηγοριὰ καὶ ζῆσί μου, ἄμε μὲ τὴν εὐχὴ μου.

Ἰσαάκ.

Μάννα, τὰ τόσα σου φιλιὰ ἔς ἔγνωσαν πολλὴν με βάνουν
τὰ μάτια σου ποῦ τρέχουσι καὶ δυὸ ποτάμια κάνουν.
Ποῦ πίκρα σ' εὔρε ξαφνικὴ καὶ κλαῖς καὶ δὲν εἰρνεύγεις
καὶ ἀπὸ τὰ νύχια ὡς τὴν κορφήν ὅλον μὲ πασπατεύγεις ; 530

Σάρρα.

Δὲν ἔχω, γυιέ μου, τίποτας, μὴ γνοιᾶξῃσαι, νὰ ζήσης,
Καλόκαρδος εἰς τὸ βουνὶ ἄμε νὰ προσκυνήτης.

Ἰσαάκ.

Μάννα μου ἔστην ξεφάντωσον πᾶ νὰ σου φέρω μῆλα
καὶ κλωναράκια τῶν δεινδρῶν μὲ μυρισμένα φύλλα.
Ἄν λιχὴ καὶ ἄλλο τίποτας ἔμορφο, σοῦ τὸ φέρνω, 535
καὶ, ἂν με γυρέψῃ ὁ δάσκαλος, ἴπέ του ταχειὰ γιαγέρνω.

Σάρρα.

Τοῦτα τὰπίδια μοῦχασιν ἀπὸ τὰ ψῆς δοσμένα
καὶ ἔσαργητοῦ τὰ φύλαγα παιδάκι μου, γιὰ σένα,
καὶ βάλε τα ἔστο στῆθός σου καὶ φά τα ἴσαν διψάσης,
ὡσαν τὸ μέλ' εἶνε γλυκειά, πιάσ' νὰ τὰ δοκιμάσης. 540

Ἰσαάκ.

Μάννα μου, γιατί λουστουκιῆς καὶ κλαῖς καὶ δὲν εἰρνεύγεις
καὶ τὸ κακὸν μοῦ μελετᾶς καὶ τὰ μου προφητεύγεις ;
Παράξενον μοῦ φαίνεται, ἔς ἔγνωσα μεγάλην μπαίνω,
τάχ' ἀναιβαίνω τὸ βουνί, μὰ κάτω δὲν γιαγέρνω.

Ἐκεῖθεν ἄρχεται ἡ ὀδυνηρὰ πορεία καθ' ἣν ἀνύποπτος μὲν εἶναι ὁ Ἰσαάκ, τὸν δὲ Ἀβραὰμ μάτην ἀγωνίζονται νὰ μεταπείσωσιν ἀπὸ τῆς γενομένης ἀποφάσεως οἱ συμπορευόμενοι δοῦλοι. Τέλος δὲ ῥηθῆναι εἰς τὸ ἐντεταλμένον ὕψωμα, καὶ ὁ Ἰσαάκ αὐτὸς κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρὸς ἐτοιμάζει τὰ τῆς θυσίας, ὅτε ἐρωτῶν ποῦ εἶναι τὸ θυσιασθησόμενον σφάγιον μαυθάνη τὸ σκληρὸν θέσφατον καὶ δέεται συγχρηστικῶς τοῦ ὑψίστου καὶ τοῦ ἰδίου πατρὸς νὰ καταστήσῃ αὐτὸν γλυκύτερον τὸν θάνατον διὰ τῶν ἐξῆς ἐξῆς ὡραίων ἀληθῶς στίχων:

:Καὶ ποῦ μὲ κράζεις, κύρι μου, νᾶρθω νᾶ γονατίσω

ἵς ποιὸν γάμον, ἵς ποιὸν ξεφάντωσιν καὶ θῆς νᾶ προθυμῆσι;

(γονατίζει καὶ προσεύχεται)

Ἄορατε, λυπήσου με' ἄναρχε, πόνεσέ με,

870 καί, πολυέλεε θεέ, σὺ παρηγύρησέ με'

σπλαγχνίσου τοὺς γονέους μου τώρα ἵστὰ γερατειά τους.

δός μου ζωὴν νᾶ τοὺς βοηθῶ, νᾶ μ' ἔχουν συντροφιά τους.

Μ' ἂν ἔν καὶ ἴσῃν ἄμαρτωλοὶ δέν μᾶζε πρέπει χάρι,

πέμψε τῆς φύσις θάνατον σήμερον νᾶ μὲ πάρη

875 νᾶ μου σφαλίσ' ὁ κύρις μου τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα,

νᾶ κάμη λάκκον τοῦ κορμιοῦ, νᾶ τὸ σκεπάσῃ χῶμα.

νᾶ μὴ γρικῆσω τὸ σπαθὶ νᾶ κόψῃ τὸν λαιμὸν μου

μὴ ἰδῶ τρομάριον φοβερὸν κ' ἄγριον ἵστὸν θανάτων μου.

Γουή, ἐπειδὴ μεταθεμὸς δέν εἶν. μηδ' ἐλεημοσύνη

880 καὶ ἐπειδ' ἔτσι τ' ὥρισεν ἐκεῖνος ὅπου κρίνει,

μίαν χάριν μόνον σοῦ ζητῶ ἵστὸν ἀπομεινύμου.

νᾶ μὴ θελήσῃς ἄπονα νᾶ κόψῃς τὸν λαιμὸν μου

μὰ σφάξε με χαϊδευτά, κανακιστὶ κ' ἀγάλια

γιὰ νᾶ θωρῆς τὰ δάκρυα μου, νᾶκούς τὰ παρακάλια:

885 νᾶ σε θωρῶ, νᾶ με θωρῆς, νᾶ ἰδιῶ ἂν λακταρίζῃς

καὶ τὸν πτωχὸν τὸν Ἰσαάκ γινὶ τέκνον ἂν γνωρίζῃς.

Καὶ ἴσῃν ταραξῶ νᾶ με ἰδῆς ἴσῃν πρόβατον ὀμπρὸς σου

ἀπάλυνε τὴν ὄρεξιν, καὶ παῖσε τὸν θυμὸν σου

καὶ μὴ θελήσῃς ἄπονα κ' ἄλλο κακὸν νᾶ πάθω,

890 μηδέ με βάλῃς ἵστην φωτιάν, μηδέ με κίμῃς ἴθω.

Ἵδῶν με σφάξῃς, μὴ καγῶ, μὴν κάμῃς τέτοιαν κρίσι.

μὴ τὸ γροικῆς ἡ μάνα μου καὶ κακοθανάτησῃ.

Τὸ σφάγμα καὶ τὸν σκοτωμὸν βαστάξει τότε θέλει,
 μὰ τῆς φωτιᾶς ἢ μάχαιρα νεκρόνει τῆς τὰ μέλη.
 Μίμνα μου, ἄς ἐπρόβαινες νὰ μ' εὔρισκες δεμένο, 89ῶ
 καὶ νὰ σου σύρω τὴν φωνὴν καὶ νὰ σοῦ ἴπῳ ἀποθαίνω.
 Συμπάθειο νὰ σου ζήτουνα, νὰ σ' ἀποχαιρετήσω,
 νὰ σε σφικταναγκαλιάσθῳ, νὰ σε γλυκοφιλήσω,
 Μίμνα μου, πλειὸ δὲν ἔρχεσαι ἔστὸ στριῶμα νὰ μ' ἐντύσης,
 νὰ με ἔξυπνήσης σπλαγχνικὰ καὶ νὰ με κανακίσης. 90ῶ
Μισσεύγω σου, καὶ χάνεις με, ἴσῳ χιόνι ὅταν λύση
 καὶ ἴσῳ ὅταν κρατῆς κερὶ καὶ ἄνεμος τὸ σβύση.
 Ἐκεῖνος ὅπου τ' ὄρισε, νᾶνε παρηγοριά σου,
 καὶ πέτρα τῆς ὑπομονῆς νὰ κάμη τὴν καρδιά σου.
 Γονή μου, ἂν καμμιάν φορὰν σοῦ ἴπταισα ἴσῳ κοπέλλι, 90ῶ
 συμπάθησε τοῦ Ἰσαὰκ καὶ νὰ μισσεύση θέλει,
 καὶ φίλησέ με σπλαγχνικὰ, καὶ δός μου τὴν εὐχή σου,
 καὶ τάξε πῶς καμμιάν φορὰν ἴμουν κ' ἐγὼ παιδί σου.
 Πῶς νὰ το κάμ' ἢ χέρα σου νὰ κόψῃ τὸν λαιμὸν μου
 καὶ πῶς νὰ τότε δυνηθῆς τὸν ἀποχωρισμὸν μου; 91ῶ
 Τὴν χάριν ἴπου σου ζήτησα, σήμερον κάμε μού την,
 ἐπάκουσε τοῦ Ἰσαὰκ κἂν τὴν βολὰν ἐτούτην.
 Ἀντίκρυτα νὰ σε θωρῶ, ἔβγαλε τὸ μαχαίρι,
 καὶ σίμωσέ μού το κοντὰ νὰ σε φιλῶ ἔστὸ χέρι.
 Κύρι, μὴ σφίγγῃς τὸ σκοινί, ἄς τ' ἀχαμνὸ δαμάκι 91ῶ
 καὶ μὴ με βιάζῃς καὶ ἄφῃς με νὰ κροσταθῶ ἴλιγάκι.
 Ἐκεῖν' ἢ χέρα ἴπου πολλὰ μ' εἶχε κανακισμένον,
 τὰ μοῦ τα κάμνει σήμερον δὲν μ' εἶχε μαθημένον.
 Για νὰ θυμᾶσ' ὅ τι σου ἴπῳ, γλυκὺ φιλι σου δίδω,
 σήμερον τὴν μητέρα μου ἐσέ τὴν παραδίδω. 92ῶ
 Μίλειε τῆς, παρηγόρα την κι' ἄς ἴστε πάντ' ὀμάδι
 καὶ εἶπέ τῆς ἴπῳ ὀλόχαρος ἴπάγω νὰ ἴβρω τὸν Ἰδῆ.
 Ὅ,τι ἴδικόν μου ἴβρίσκεται ἴστὰ μέσα τοῦ σπιτιοῦ μας,
 δῶστέ τα τοῦ Ἐλισεὲκ τοῦ γειτονόπουλού μας
 τὰ ροῦχά μου καὶ τὰ χαρτιὰ ἄγραφα καὶ γραμμένα 92ῶ
 καὶ τὸ ὀεπέτι τὸ μικρὸν ἴπου τᾶχω φυλαμμένα
 γιατί εἶναι συνομήλικος καὶ συνανάθροφός μου
 φίλου καλὸν καὶ σπλαγχνικὸν τὸν ἴψρα ἴστὸ σκολεῖδ μου.
 Καὶ κάμε νὰ το δυνηθῆς, κάμε νὰ το βαστάξῃς,

1131) εἰς τὸ ποδάρι τοῦ παιδιοῦ τὸν Ἑλισσέε νὰ τὰῖρς.
 Ἄλλο δὲν ἔχω νὰ σου ἴπῳ καὶ νὰ σου παραγγείλω,
 μόνου ὅπ' ἀποχαιρετῶ κάθε ἴδικόν καὶ φίλο.
 Κύρι μου ὅπου μ' ἔσπειρες, καὶ πῶς δέν με λυπᾶσαι.
 Ὡ πλάστη μου, βόηθα μου· μάννα μου, καὶ ποῦ νᾶσαι ;

Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ Ἀβραάμ περὶσσεύετο νὰ κταφείρη κατὰ τοῦ παι-
 δὸς τὴν θανάσιμον πληγὴν, παρουσιάζεται ὁ ἄγγελος καὶ ἀπαλλάσσει
 τὴν θυσίαν τὸν δυστυχῆ πατέρα. Τότε δὲ εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὰς
 πρὸς τὸν θεὸν εὐχαριστίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ ἐπακολουθοῦσιν
 αἱ τῶν δούλων καὶ τῆς Σάρρας ἡ μητρικὴ εὐφροσύνη κατὰ τὴν εἰς
 τὸν οἶκον ἐπάνοδον.

Τοιοῦτο τὸ χαριέστατον καὶ συγκινητικὸν ποῦτο ποίημα τοῦ
 τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ, ὅπερ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον, ὡς φαί-
 νεται τῷ 1535 ἐν Βενετία. Ὅτι δὲ κατέστη λίαν ἀρεστὸν παρὰ
 τῷ λαῷ μαρτυρεῖ ἡ μεγάλη αὐτοῦ διάδοσις καὶ αἱ γινόμεναι πολλαὶ
 ἐκδόσεις μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἄλλὰ τίς εἶνε ὁ ποιητὴς τοῦ δράματος τούτου καὶ τίς ὁ χρόνος
 καθ' ὃν συνετάχθη ; Περὶ μὲν τοῦ χρόνου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι
 ὡς νῦν ἔχει τὸ δράμα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐγράφη πρὸ τοῦ δευτέρου
 ἡμίσεως τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὅτε εἰσήχθη τὸ ὁμοιοτέλευτον
 εἰς τὴν ποίησιν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ἄλλ' εἶνε δυνατόν ὁμοίως
 νὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν μόνον ἀνάπλασιν τινα παλαιότερου κειμένου.
 Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ εἰκασία ἣν ἐκφράζει περὶ τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ
 λόγιος Παλάτης, οὐκ ὀλίγον ἐνδιατρίψας περὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν
 φιλολογίαν. Κατ' αὐτὸν τὸ δράμα τοῦτο εἶνε ἴσως ἀνάπλασις τις
 εἰς στίχους ὁμοιοτελεύτους παλαιότερου ποιήματος βυζαντιακοῦ.
 Συμβαίνει δὲ τοῦτο πολλάκις ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν φιλολογίᾳ, ἐν ἣ
 τὰ παλαιότερα ποιητικὰ ἔργα καθ' ὅσον γίνεται κοινοτέρα χρῆσις
 τῆς δημώδους γλώσσης, καὶ εἰσάγεται ὁ πολιτικὸς στίχος καὶ
 ἔπειτα τὸ ὁμοιοτέλευτον ὑφίστανται μία ἢ καὶ πλείους ἀναμορφώ-
 σεις. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Legrand ἀναγράφει καὶ τὴν ὑπόψιν μὴ
 ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ εἶνε ἀπλή μετάφρασις ἰταλικοῦ τινος πονή-
 ματος, ἀποφαινόμενος ὁμοίως ὅτι δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ ἐξετάσῃ πε-
 ραιτέρω καὶ ἐπιλύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο. Τὸ κατ' ἐμὲ εὐχαρίστως

ἀναγγέλλω σήμερον ὅτι τὴν καθ' ἑαυτὴν πιθανωτάτην ταύτην εἰκασίαν δύναμαι βεβαιότερον νὰ ὑποστηρίξω διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ ἡμετέρου δράματος πρὸς μίαν τῶν παρὰ τῷ ἰταλικῷ λαῷ συνήθων *Sacre rappresentazioni*, ὧν δλόκληρος συλλογὴ εἰς τρεῖς τόμους ἐξεδόθη τῷ 1872 ἐν Φλωρεντίᾳ. Τὰ δύο δράματα, τὸ ἰταλικὸν καὶ τὸ ἑλληνικόν, ἔχουσι μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς ἄλληλα, καίτοι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα διαφοραί. Ἐν τῷ ἰταλικῷ δράματι ἡ παρασκευὴ τῆς θυσίας καὶ ἡ ἀναχώρησις γίνονται ἐν παντελεῖ ἀγνοίᾳ τῆς Σάρρας ὑπὸ τὸ Ἄβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, ὅστις, ὡς καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ δράματι, ἀγνοεῖ ὅτι αὐτὸς εἶνε τὸ θῦμα. Ἡ δὲ γηραιὰ μήτηρ, ἐξεχειρομένη ἐκ τοῦ ὕπνου ἐρωτᾷ μετὰ δακρύων περὶ τῶν ἀγαπητῶν αὐτῆς. Ἡ σκηνὴ τῆς θυσίας ἐπὶ τοῦ ὄρους ἔχει μεγάλην ἐμειότητα ἐν ἀμφοτέροις τοῖς δράμασιν, ἐν ἀμφοτέροις δὲ ὁμοίᾳ ἐπέρχεται καὶ ἡ διὰ τοῦ ἀγγέλου ἀπολύτρωσις. Δυστυχῶς τὸ ἰταλικὸν δράμα¹ γνωρίζω μέχρι τοῦδε μόνον ἐξ ἀναλύσεως βραχείας ὥστε πρὶν ἀναγνώσω τὸ ὅλον καὶ παραβάλλω αὐτὸ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ, δὲν δύναμαι νὰ αποφανθῶ ἰεποῖα ἢ ἀκριβῶς ὑπάρχουσα μεταξὺ τῶν δύο δραμάτων σχέσις. Ἄλλ' ἐκ τῶν ἤδη ἐκτεθειμένων πιθανώτατον φαίνεται ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον εἶνε ἐλευθέρα μίμησις τοῦ ἰταλικοῦ. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον νὰ ὑπάρχη ἄλλο τι ἰταλικὸν δράμα, οὐ ἀπλῆ μετάφρασις εἶνε ἡ θυσία τοῦ Ἄβραάμ, ἐπειδὴ τὸ προκείμενον θέμα ἦτο λίαν ἀγαπητὸν παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας.

Ταῦτα ἀνέλυσα ὀλίγα ἐκ πολλῶν τὰ ἀναγνώσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Δὲν ἐποίησα λόγον οὔτε περὶ τοῦ Ἡμπερίου, οὔτε περὶ τοῦ Βελισσαρίου οὔτε περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, οὔτε περὶ τῆς Ἐρωφίλης, οὔτε περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννης, οὔτε περὶ τῆς Εὐμορφῆς Βοσκοπούλας, οὔτε περὶ τῆς Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίας, οὔτε περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Παναγίας, οὔτε περὶ τοῦ Χρονογράφου τοῦ Δωροθέου, οὔτε περὶ τῶν διδασχῶν τοῦ Μηνιάτου, οὔτε περὶ τῆς Χαλιμαῆς. Περὶ πάντων

¹ Woldemar Kaden. Theatralisches Volksbelustigungen in Südtalieu ἐν τῷ *Magazin für die Literatur des in- und Auslandes* τῆς 16 Ἰουλίου 1881 σ. 431 κ. ἑ.

τούτων θὰ λαλήσω καμμίαν ἄλλην ἐσπέραν. Ὅταν δὲ παραταθῆ ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἐν πανοράματι ἅπασα αὕτη ἡ δημώδης φιλολογία τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἥτις ἦτο κατὰ μέγα μέρος καὶ φιλολογία τῶν Βυζαντινῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου δὲ ἀκόμη λαοῦ ἀναγινώσκοντος σχεδὸν ὅσα ἀνεγίνωσκον οἱ πάπποι ἡμῶν, θὰ ἴδητε ἐν φαινόμενον περίεργον. Ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος πάντων τούτων τῶν βιβλίων, τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς προελεύσεως αὐτῶν, εἴτε πρωτότυπα καὶ παλαιὰ εἶνε, εἴτε νέα καὶ μεταπεφρασμένα, ἔχουσιν ἓνα κοινὸν χαρακτήρα ὅστις καθιστάνει αὐτὰ δημώδη. Εἶνε γεγραμμένα ἐν τῇ ζωντανῇ γλώσσῃ ἣν ἐκάστοτε ἐλάλει ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικός. Αὕτη ἦτο ἡ σφραγὶς ἡ παρέχουσα αὐτοῖς τὸ δικαίωμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν οἶκον παντός Ἑλλήνος ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Τουρκοκρατίας· τοῦτο εἶνε τὸ καθιστάνον τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἀρεστὰ καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ πεντηκονταετῆ ἐλεύθερον βίον. Ἐνῶ οἱ λόγιοι ἀπὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ τοῦ Ἀργυροπούλου μέχρι τοῦ Κοδρικᾶ καὶ τοῦ Δούκα ἔγραφον γλώσσῃ ἀττικοφανῆ, ὁ λαὸς ἤθελε νὰ ἔχη καὶ ἀναγινώσκη βιβλία γεγραμμένα ἐν τῇ αὐτῇ γλώσσῃ δι' ἣς ἐν τῷ οἴκῳ του ἐξέφραζε τὴν ὀδύνην καὶ τὴν πικρίαν ἐπὶ τῇ δουλείᾳ. Καὶ διὰ τοῦτο ἤρπαζεν ὡσεὶ βουλιμιῶν τὰ βιβλία ὅσα ἐδίδον αὐτῷ οἱ χαλκογραφεῖς τῆς Βενετίας γεγραμμένα ἐν τῇ δημώδει ταύτῃ γλώσσῃ, ἀδιαφορῶν περὶ τῶν μεμψιμοιριῶν τοῦ καθαρογραφοῦντος Παχωμίου τοῦ Ῥουσάνου· θὰ ἦτο δὲ ἄλλοτερον τὸ ποιὸν τῶν δημῶδων τούτων βιβλίων, θὰ εἶχεν ἤδη γεννηθῆ παρ' ἡμῖν ἐθνικὴ τῆς φιλολογίας, ὡς ἀνεφάνη τοιαύτη ἐνωρίς παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Δύσεως ἐκδιώξασα καὶ ἐξαφανίσασα τὰ γενικῶς καὶ αὐτόθι διαδεδομένα ἀνάλογα δημώδη βιβλία, ἂν εἶχεν ἀναφανῆ ἐνωρίς ἂν μὴ ὁ Ἄαντης ἡμῶν, ἂν μὴ ὁ ἡμέτερος Δούθηρος, ἀλλὰ ὁ Κοραῆς μας. Ἄν κατὰ τὸν 18' αἰῶνα Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος δὲν ἔγραφεν εἰς ἀπερικοίητον δημώδη γλώσσῃ μόνον ἐκείνους τοὺς στίχους ἐν οἷς διηγεῖται ὅτι ἐγέμισε ψείρας ἀμυγδαλωτὰς καὶ πῶς ἔδερνεν αὐτὸν ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἡ Ματζουκίνα, ἂν κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ὁ σοφὸς Εὐστάθιος ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀντὶ νὰ γράψῃ τὰς ἄλλως πολυτίμους αὐτοῦ παρεκβολὰς εἰς τὸν Ὅμηρον μετέφραζεν αὐτὸν τὸν θεῖον ποιητὴν εἰς τὸ λαλούμενον τότε, ἀλλὰ περιφρονούμενον κοινὸν ἰδίωμα, ἡ δημώδης ἡμῶν φιλολογία

ὅτι εἶχε μὲν ἴσως τινὰ τῶν δημοδῶν βιβλίων ἅτινα εἶνε ἀντικείμενον τοῦ ἡμετέρου λόγου, ἀλλὰ θὰ εἶχε πάντως νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἔργα πολλὰ ἀνώτερα, περὶ ὧν τις λαλῶν θὰ ἐπέγραφε τὴν ὁμίλιαν περὶ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς φιλολογίας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. οὐχὶ δ' ἀπλῶς τὰ ἀναγνώσματα τῶν πάππων μας.
